

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 24, Sayı/Issue: 46, Yıl/Year: 2022 (Aralık/December)

**4./10. Yüzyıl Usul-i Fıkıh Edebiyatında Haber-i Vâhid
Tartışmaları: Cessâs'ın Ebû Ali el-Cübbâi Eleştirisi**

*Debates Around Khabar al-Wâhid in the 4th/10th Century
in Islamic Legal Theory Literature: al-Jassas's
Criticism of al-Jubbâi*

Okan Kadir Yılmaz

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam
Bilimleri Ana Bilim Dalı – Ph.D. Candidate, İstanbul University Institute of Social
Sciences, Department of Basic Islamic Sciences

okankadiryilmaz@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-6777-7998>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 20/08/2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 22/11/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 15/12/2022

Atıf/Citation: Yılmaz, Okan Kadir. "4./10. Yüzyıl Usul-i Fıkıh Edebiyatında Haber-i Vâhid Tartışmaları: Cessâs'ın Ebû Ali el-Cübbâi Eleştirisi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/46 (2022), 451-484. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1164654>

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Öz

Haber-i vâhidin delil değeri problemi, 2./8. yüzyıldan itibaren kelimacılar (Mutezile), fıkıhçılar ve hadisçiler arasında tartışılan ve hakkında kayda değer bir literatür ortaya çıkan usûlî konuların başında gelmektedir. Şeybânî (ö. 189/805), Şâfiî (ö. 204/820), İsâ b. Ebân (ö. 221/836) ve Buhârî (ö. 256/870) gibi sünî ekolün tanınmış fıkıh ve hadis alimlerinin haber-i vâhid lehine ortaya koydukları çalışmalar bu noktada oldukça etkili olmuştur. Bu etkinin bir sonucu olarak başlangıçta haber-i vâhidi toptancı bir yaklaşımla reddeden Mutezili isimler, yerini zamanla Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) gibi başka bir delille desteklenmesi şartıyla kabul eden alimlere bırakmıştır. Cübbâî, muhtemelen *Kitâbu'l-ahbâr* isimli günümüze ulaşmayan çalışmasında, hem tek kişinin haberi anlamındaki haber-i vâhidin hücciyet delillerini tenkit etmiş hem de çeşitli delillerle kendi kişisel görüşünü temellendirmeye çalışmıştır. Onun bu tenkit ve görüşleri, 4./10. yüzyılın önemli Hanefî fakih ve usulcüsü Cessâs (ö. 370/981) tarafından usul ilminin kurucu metinlerinden *el-Fusûl*'de üstü kapalı bir şekilde nakledilmiş ve eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Araştırmamızda Cübbâî'nin, haber-i vâhidin delil değeri, kabul şartları konusundaki eleştirisi ve görüşleri ile Cessâs'ın ona verdiği cevaplar ve karşı eleştirileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Usûl-i fıkıh, Haber-i vâhid, Mutezile, Cübbâî, Cessâs, *el-Fusûl*.

Abstract

The evidential value of khabar al-wâhid was one of the important issues in Islamic legal theory. It has been intensely discussed among theologians (Mu'tazila), fiqh scholars and hadith scholars since the 2nd/8th century. Many scholars from these schools joined in the discussion in their works that either deny or defend the evidential value of khabar al-wâhid.

Abû Alî al-Jubbâî (d. 303/916), the leading name of the Basra Mu'tazila school, was one of those who put forward a different view on the subject criticizing the opinions and evidence presented before him; probably in his nonextant work named *Kitâbu'l-ahbâr*. Jubbâî firstly criticized the evidence produced about the evidential value of khabar al-wâhid, which means the report of a single person. As a result of our comparisons, we found that the evidence which al-Jubbâî criticized is the same evidence used by Shaybânî (d. 189/805), Shâfiî (ö. 204/820), İsâ b. Abân (d. 221/836) and Buhârî (d. 256/870) before him about the authority of khabar al-wâhid. Secondly, al-Jubbâî argued that khabar al-wâhid which does not reach the level of tawâtur should be transmitted at least from two transmitters in order to be evidence and tried to justify this with various arguments. In this study, we elaborated on his views concerning the subject and revealed how they were understood in the tradition of legal theory.

al-Jassâs (d. 370/981) who lived two generations after al-Jubbâî, reported these criticisms in *al-Fusûl*, and tried to respond to them. He probably knew al-Jubbâî's *Kitâbu'l-ahbâr* and used it. However, al-Jassâs did not explicitly mention the name of the person; he only criticized and conveyed his views and evidences and referred to him as "some people of knowledge". As a result, we reached the conclusion that the one whom al-Jassâs refers to here is al-Jubbâî.

The evidences criticized by al-Jubbâî in this regard are verse 122 of al-Tawba, the hadith of the Prophet, "May Allah make this person's face white..." and the Prophet's sending a governor or a zakât officer to each region. al-Jubbâî argued that the word "tâ'ifa" in the relevant verse does not mean a single person but a community or a group, and he claims that the verse has no indication that the report of a single person is evidence. Likewise, he suggested that the hadith of the Prophet was aimed at reaching the level of tawâtur by spreading the reports and that the necessity of accepting the reports of the governors and zakât officers was a requirement of the authority they had, so he asserted that this evidence did not refer to the issue.

al-Jassâs stated that the relevant verse shows that the report of a single person is evidence depending on other verses of the Qur'an and commentaries from the predecessors. Again, al-Jassâs replied to al-Jubbâî by saying that the apparent meaning of the hadith (dhulyadayn) constitutes evidence for the issue, and the governor and the zakât officers also notified people whom they were sent to about religious matters not related to the administration. An important part of the evidence that Jubbâî criticizes is the practices of the companions. al-Jubbâî claimed that the companion's acceptance khabar al-wâhid narrated by a single person, such as the change of qibla and the prohibition of wine do not refer to the issue. al-Jubbâî saw some reports as problematic

in terms of authenticity and answered some of the abovementioned issues by bringing up the possibility of reporting by other narrators. al-Jassâs evaluated this argument of possibility as an interpretation that could invalidate all sunnahs and replied that the narrations come to us by transmission, not by possibility. al-Jassâs eliminated the problems of authenticity by presenting concrete reasons depending on his extensive knowledge in the field of hadith.

al-Jubbâi grounded his claim that at least two people's reports are evidence on comparing it (qiyâs) mainly to witnessing. Additionally, he referred to the verse of sūrat al-Hujurât (49/6), the hadith of dhulyadayn and the Prophet's practice for land allocation and the narrations reported from Abū Bakr, 'Umar, 'Uthmân, and 'Alī in which they rejected the report of a single person. al-Jassâs criticizes all these arguments by examining them one by one. He argued that there is no common *ratio legis* between reporting and witnessing, and these two subjects have different rulings, and according to him, even al-Jubbâi would not accept the results that emerged after qiyâs. al-Jassâs interprets the verse which al-Jubbâi cited for his own claim based on the occasions and circumstances of the revelation and explains that the practice of land allocation is out of discussion since it is actually related to witnessing. For the hadith of dhulyadayn and other practices of the Companions, he answers that the Prophet and the four caliphs wanted confirmation from a second person either as a precaution or due to a defect ('illa). al-Jassâs stated that these narrations al-Jubbâi used as evidence for his opinions would actually go against those who favored accepting the report without any criticism, but they did not show that the narration of two people was a must.

The critique of al-Jassâs is significant in terms of showing that the debate on the evidential value of khabar al-wâhid maintained its significance even in the 4th/10th century. Another value of his critique is that it sheds light on the rich debates and views put forward in the time period, which is described as the "lost period" of the legal theory that lasted from Shâfi'i's *al-Risâla* to the period in which he lived. These views and discussions, which have implicitly reached us through founding and carrier texts such as al-Jassâs's *al-Fusûl*, will be able to come to light with contemporary studies on similar works.

Keywords: Islamic legal theory, Khabar al-wâhid, Mu'tazila, al-Jubbâi, al-Jassâs, *al-Fusûl*.

Giriş

Haber-i vâhidin delil değeri, 2./8. yüzyıldan itibaren fıkıhçılar, kalamcılar (Mutezile) ve hadisçiler arasında gündem olmuş ve yoğun bir şekilde tartışılmış fıkıh usulüne ait önemli konulardan biridir. Bu yüzyılın ilk yarısında Vâsıl b. Atâ'nın (ö. 131/748) konuyla ilgili olumsuz görüşünden sonra, ikinci yarısında önce Şeybânî (ö. 189/805), daha sonra da Şâfi'î (ö. 204/820) haber-i vâhidin hücciyetini savunmuşlardır. 3./9. yüzyılın ilk yarısında Mutezile'den Nazzâm (ö. 231/845), Cafer b. Mübeşşir (ö. 234/848-49) ve Cafer b. Harb (ö. 236/850-51 [?]) haber-i vâhide olumsuz yaklaşırken, onun delil değerini savunan İsa b. Ebân (ö. 221/836) ve Buhârî (ö. 256/870) kaleme aldıkları eserlerle tartışmaya katılmışlardır. Aynı yüzyılın ikinci yarısında ve bir sonraki yüzyılın başlarında vefat eden; Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884), Hayyât (ö. 300/913 [?]), İbnü'r-Râvendî (ö. 301/913-14 [?]), Ali b. Mûsa el-Kummî el-Hanefî (ö. 305/918) ve Ebu'l-Kâsım el-Ka'bî (ö. 319/931) gibi birçok isim de haber-i vâhidin delil değerini reddeden ya da savunan mahiyetteki eserleriyle tartışmaya katkıda bulunmuştur.¹

1 Hicri 2-4. yüzyıllarda haber-i vâhidin delil değeri hakkında Cübbâi'ye kadar ortaya konan görüş ve eserlerin kısa bir listesine yazımızın sonunda yer verdik.

4./10. yüzyılın başlarında vefat eden ve önceki görüşleri kritik ederek konuyla ilgili farklı bir görüş ortaya koyan isimlerden biri de Basra Mutezilesinin önde gelen isimlerinden Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) olmuştur. Haber-i vâhidin delil olabilmesi için en az iki kişi tarafından rivayet edilmesi gerektiğini savunan Cübbâî, hem kendi görüşünü çeşitli delillerle temellendirmiş hem de tek kişinin haberinin hücciyetine dair kendisinden önce ortaya konulan delilleri kritik etmiştir.

Cübbâî'nin -muhtemelen günümüze ulaşmayan *Kitâbü'l-ahbâr* isimli eserinde² haber-i vâhid hakkında yaptığı bu değerlendirmeleri bildiğimiz kadarıyla ilk defa aktaran ve eleştirel bir incelemeye tabi tutan isim, Iraklı Hanefi fakih ve usulcülerden Ebû Bekir er-Râzî el-Cessâs (ö. 370/981) olmuştur. Fıkıh usulü alanındaki *el-Fusûl* isimli kurucu eserinde bu konuya nispeten uzunca bir yer ayıran Cessâs, Cübbâî'nin görüş ve değerlendirmelerini sadece aktarmakla kalmamış bir fıkıhçı perspektifiyle eleştirel bir incelemeye tabi tutmuştur. Onun eleştirisinde yer alan bazı cevaplar, kendisinden sonra gelen Nâtık-bilhak (ö. 424/1032), Basrî (ö. 436/1044) ve İbnü'l-Mürtezâ (ö. 840/1437) gibi Mutezili usulcüler tarafından da benimsenmiş ve isim zikredilmeden alıntılanmıştır.

Cessâs'ın eleştirisi, Cübbâî'nin şahsında dönemin Mutezili anlayışının haber-i vâhid konusuna yaklaşımını ortaya koyduğu gibi, önceki iki yüzyılda başlayıp kendi döneminde etkisini sürdüren haber-i vâhid tartışmalarına da ışık tutmaktadır. Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748), Nazzâm (ö. 231/845), Cafer b. Mübeşşir (ö. 234/848-49), Cafer b. Harb (ö. 236/850-51 [?]) ve Hayyât (ö. 300/913 [?]) gibi önemli Mutezili isimler, tevatür derecesine ulaşmayan âhâd haberlerin hücciyetini reddetmişlerdi. Cübbâî (ö. 303/916) ise âhâd haberleri kabul konusunda bu önemli Mutezili isimlerin toptan reddedici tavrından uzaklaşmış ve bu tür haberlerin delil olabilmesi için başka bir haber yahut delille desteklenmesini şart koşturmuştu. Onun bu görüşünü, âhâd haberlerin toptan reddinden şartlı kabulüne doğru Mutezile mezhebi içerisinde bir değişimin ilk işareti olarak görüyoruz. Nitekim Cübbâî sonrasında oğlu Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö. 321/933), Kâdı Abdülcebbâr (ö. 415/1025) ile öğrencisi Ebü'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044) onun koşturduğu bu şartı kabul etmemiş ve özellikle de Kâdı Abdülcebbâr, haber-i vâhid konusunda Cessâs'ın *el-Fusûl*'de Hanefiler adına ortaya koyduğu fukaha çizgisine yakın bir görüşü benimsemiştir.³ Bu da Cessâs tarafından ortaya konulan ve temeli itibariyle İsa b. Ebân'a dayanan Hanefi haber-i vâhid teorisinin Cübbâî sonrası Mutezili imamlar üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca sahip olduğu bir takım itikadi

2 Cübbâî'ye ait bu isimde bir eser için bk. Ali b. Enece b. Osman İbnü's-Sâî, *ed-Dürrü's-semîn fi esmâ'î'l-musannifîn*, thk. Ahmed Şevki Binbin – Muhammed Saîd Hınşî (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1460/2009), 165.

3 Konuyla ilgili Kâdı Abdülcebbâr'ın açıklamaları için bk. Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis* (Ankara: Kitabiyat, 2004), 142.

görüşlerden hareketle Cessâs'ın Mutezili olduğu iddiaları düşünüldüğünde⁴ -ki bu iddiaya biz de katılıyoruz- onun önde gelen bir Mutezili kelamcıya yönelttiği bu ayrıntılı eleştiri ayrıca dikkat çekicidir. Bize göre bu durum, Cessâs'ın salt itikâdî prensiplerde bu mezhebe bağlılığını sürdürmekle birlikte, fikhî kabulleri ve intisabıyla çakışan konularda fıkıhçı kimliğinin ağır bastığı ve öne çıktığı şeklinde açıklanabilir.

Çalışmamızda öncelikle Cessâs'ın, isim vermeden eleştirisine konu ettiği şahsın Cübbâi olduğu tespit edilecektir. Ardından Cübbâi'nin tek kişinin haberinin delil değeri konusundaki görüşü, özellikle Mutezili usul edebiyatı üzerinden belirginleştirilmeye çalışılacaktır. Son başlıkta ise Cessâs'ın Cübbâi'ye yönelttiği eleştiriler incelenecektir. Burada Cübbâi'nin tek kişinin haberinin hücciyetine dair getirilen delillere yaptığı eleştirilerle Cessâs'ın bunlara verdiği cevaplara yer verilecektir. Sonrasında da Cübbâi'nin haber-i vahid konusundaki görüşüne getirdiği deliller ile Cessâs'ın bunlara yönelttiği eleştiriler ele alınacaktır.

1. Cessâs'ın Eleştirdiği İsmi Tespiti

Cessâs sünnet bahsinin önemli bir bölümünü, dini konularda gelen tevatür derecesine ulaşmayan âhâd haberlerin hücciyetini çeşitli delillerle ispata tahsis etmiştir. Burada, şahitlik ve muâmelât (günlük işler) konularından farklı olarak belli şartlar çerçevesinde adil tek kişinin (haber-i vâhid) dini konularla ilgili naklettikleri haberlerin hüccet olduğu ortaya konmuştur. Cessâs, sünnet bahsinde haber-i vâhidin hücciyeti konusunu ele aldıktan sonra, "ilim ehlin-den bir kimse"nin, en az iki kişinin haberinin makbul olacağı, tek kişinin haberinin de reddedilmesi gerektiği görüşünü ileri sürdüğünü ve bu görüşünü birtakım delillerle temellendirdiğini ifade etmiştir. Burada Cessâs, kimliğini gizlediği bu ismin, tek kişinin haberinin hüccet olduğuna dair getirilen delillere yaptığı itirazlara ve kendi görüşünü destekleyen delillere yer vererek bunları geniş biçimde kritik etmiştir.⁵

Tespitlerimize göre Cessâs'ın bu eleştirisinin muhatabı olan kişi Basra Mutezilesinin reislerinden olan Ebû Ali el-Cübbâi (ö. 303/916)'dir.⁶ Nitekim âhâd

4 Cessâs'ın itizali görüşleri ve Mutezile mezhebine mensup olduğu yönündeki iddia ve bunun geniş bir değerlendirmesi için bk. Şükrü Özen, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası* (İstanbul: y.y. 2001), 109-159.

5 Bk. Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî er-Râzî Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâfi'l-Kuveytiye, 1414/1994), 3/75, 94 vd.

6 Makalenin yazımında belli bir aşamaya geldikten sonra Cessâs'ın bu eleştirisindeki muhatabının Cübbâi olduğu tespitinin daha önce Nejla Hacıoğlu tarafından yapıldığını gördük. bk. Nejla Hacıoğlu, *el-Fusûl fi'l-Usûl İsimli Eseri Bağlamında Cassâs'ın Hadis İlmindeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 122. Hacıoğlu'nun çalışmasının Cübbâi eleştirisiyle ilgili bölümünün Cessâs'ın ifadelerinin yanlış anlaşılmasından naşı birçok hatayla malul olduğunu ve bu nedenle de bu iki ismin konuyla ilgili görüş ve eleştirilerini yansıtmaktan uzak olduğunu belirtmeliyiz.

haberlerin kabulü için iki kişinin rivayet etmesi gerektiği görüşü gelenekte yaygın bir biçimde Cübbâî'ye nispet edilmiştir.⁷ Bununla birlikte, Cübbâî'nin çağdaşı olan Bağdat Mutezilesinin önde gelen isimlerinden Ka'bî'nin ifadele-
rinin zahirinden, onun da tek kişinin haberini yeterli görmediğini ve en az iki kişinin rivayetini şart koştuğunu anlıyoruz.⁸ Ancak aşağıda ortaya koyacağımız değerlendirme, bize göre Cessâs'ın burada Kâ'bî ya da bir başkasını değil, Ebû Ali el-Cübbâî'yi kastettiğini göstermektedir.

Cessâs'ın "ilim ehlinde bir kimse"ye nispet ederek yer verdiği görüşe ait delilleri, bu ekole ait usul eserlerinde aynı görüş çerçevesinde isim verilerek zikredilen delillerle mukayese ettiğimizde, kastedilen ismin Cübbâî olduğunu anlıyoruz. Aşağıda bu eşleşmeyi gösteren bir tabloya yer verilmiştir:

-
- 7 Bk. Kâdı Abdülcebbar, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl -eş-Şer'iyât-*, nşr. Taha Hüseyin (Ka-
hire: ed-Dârü'l-Mısırye, 1382/1963), 17/380; Ebû Tâlib Yahyâ b. el-Hüseyin el-Hârûnî Nâtk-
billhak, *el-Müczî fi usûli'l-fikh*, thk. Abdülkerim Cedbân (b.y.: y.y. 1434/2013), 2/170; Ebû'l-Hü-
seyin Muhammed b. Ali el-Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*, thk. Halil el-Meys (Beyrut: Dârü'l-
Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1982), 2/138; Ebû İshâk İbrahim b. Ali eş-Şîrâzî, *el-Lüma' fi usûli'l-fikh*
(Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 73; İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdul-
lah el-Cüveynî, *el-Bürhân fi usûli'l-fikh*, thk. Salah b. Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İl-
miyye, 1418/1997), 1/ 231; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ fi*
usûli'l-fikh, thk. Muhammed Abdüsselam (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993), 383;
Ahmed b. Yahya İbnü'l-Mürtezâ, *Kitâbü minhâci'l-vusûl ilâ me'ânü mi'yâri'l-'ukûl fi 'ilmi'l-usûl*,
thk. Mahmûd Sad (Benha: Müessesetü'l-İhlâs, ts.), 403.
- 8 Bk. Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed el-Kâ'bî, *Kabûlü'l-ahbâr fi ma'rifeti'r-ricâl*, thk. Hüseyin
Hansu (İstanbul: Kuramer-Amman: Dârü'l-Feth, 1439/2018), 66.

Usul Yazarları	İki Kişinin Rivayetinin Şart Olduğu Konusunda Cübbâi'nin (ö. 303/916) Delilleri ⁹											
	1. el-Hucurât 49/6	2. Şahitliğe kıyas	3. Zülyedeyn hadisi	4. Hz. Peygamber'in anlaşma ve iktâlar	5. Hz. Ebû Bekir'in Mugûre b. Şu'be haberini reddi	6. Hz. Ömer'in Ebû Musa el-Eş'arî haberini reddi	7. Hz. Ömer'in Mugûre b. Şu'be haberini reddi	8. Hz. Ömer'in Fâtümâ bnt. Kays haberini reddi	9. Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in Hz. Osman'ın haberini reddi	10. Hz. Ali'nin Ebû Sinân el-Eş'ariyye haberini reddi	11. Hz. Osman'ın Übeyy b. Ka'b ve İbn Mesud'un haberini reddi	12. Hz. Ömer'in Hişâm b. Hakîm'in haberini reddi
	3.2.1.	3.2.4.	3.2.2.		3.2.3.1.	3.2.3.1.	3.2.3.3.	3.2.3.4.	3.2.3.5.	3.2.3.6.	3.2.3.7.	
Cessâs (ö. 370/981)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Kâdı Abdülcebbar (ö. 415/1025)	×	✓	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
Nâtik-bilhak (ö. 424/1032)	×	✓	✓	×	✓	✓	×	×	✓	×	×	×
Basrî (ö. 436/1044)	×	✓	✓	×	✓	✓	×	✓	✓	×	×	×
İbnü'l-Mürtezâ (ö. 840/1437)	×	✓	✓	×	✓	✓	×	×	✓	×	×	×

Bu tabloya göre Cessâs 1, 4, 7, 10, 11 ve 12 no'lu delilleri "ilim sahibi kimse" olarak nitelediği kişiye nispet konusunda tek kalmışken, geri kalan 6 delil di-

9 Tabloda yer alan ondalık rakamlar, ilgili delilin yazımızdaki başlık numarasına işaret eder. Bold onay işaretleri ise usul yazarlarının müşterek olarak yer verdiği delilleri göstermektedir.

ğer Mutezili usul yazarları tarafından Cübbâî'nin konuyla ilgili istidlalde bulunduğu deliller arasında zikredilmiştir. Cessâs ile diğer usul yazarları arasındaki bu ortak deliller, bize göre onun "ilim sahibi kimse" olarak nitelediği ve haberlerin delil olabilmesi için en az iki kişinin rivayetini şart koştuğunu söylediği kişiyle Ebû Ali el-Cübbâî'yi kastettiğini göstermektedir.

2. Cübbâî'nin Haber-i Vâhidin Kabulü Konusundaki Görüşü

Cessâs, Ebû Ali el-Cübbâî'nin konuyla ilgili görüşünü uzun uzadıya tartışmasına rağmen, Mutezili bazı kaynaklarla karşılaştığımızda onun eserinde Cübbâî'nin görüşünün tam olarak ortaya konulmadığını anlıyoruz. Cessâs'ın anlatımına göre Cübbâî, âhâd haberleri ancak en az iki kişi tarafından rivayet edilmesi şartıyla kabul etmekte, bunun dışında tek kişi tarafından yapılmış rivayetleri reddetmektedir.¹⁰ Ancak Nâtik-bilhak ve Basrî'nin eserlerinde Cübbâî'nin görüşü daha detaylı açıklanmıştır. Buradaki bir diğer önemli husus da Cübbâî'nin iki kişinin rivayetinden ne kastettiğidir. Bu yüzden Cessâs'ın eleştirilerine geçmeden önce Cübbâî'nin bu iki konudaki görüşünün tam olarak ne olduğunun ortaya konulmasının gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Cübbâî'nin konuyla ilgili görüşünü nispeten detaylı bir şekilde açıklayan ilk isimlerden biri Kâdı Abdülcebbâr'ın öğrencilerinden Zeydî-Mutezîlî usulcü Nâtik-bilhak (ö. 424/1032) olmuştur. Onun aktardığına göre Cübbâî iki ravinin haberiyle amel etmenin caiz olduğunu ve başka bir haber, içtihat ya da bunlar gibi bir delil bulunmaksızın tek başına bir kişinin haberiyle amel etmenin sahih olmadığı görüşünü savunmaktadır.¹¹

Kâdı Abdülcebbâr'ın bir diğer öğrencisi olan Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin bu konuda Cübbâî'nin görüşüyle ilgili aktardıkları, Nâtik-bilhak ile benzerlik arz etmekle birlikte daha detaylı ve açıklayıcıdır. Basrî'nin naklettiğine göre Cübbâî'nin tek kişinin haberini hüküm açısından üç kategoride değerlendirdiği anlaşılmaktadır:

1. Amel caiz değil: Bu, başka bir delille desteklenmemiş "tek kişinin haberi"dir.

¹⁰ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/94.

¹¹ Nâtik-bilhak, *el-Müccîz*, 2/170.

2. Amel caiz: Zahir,¹² sahabî ameli, içtihat¹³ ya da yaygınlık¹⁴ delillerinden biriyle desteklenmiş olan zina dışındaki konularda gelmiş "tek kişinin haberi" dir.

3. Amel vacip: Bu da zinayla ilgili olmayan konularda "iki kişinin haberi" ile Kâdı Abdülcebbâr'ın naklettiğine göre zinayla ilgili konularda "dört kişinin haberi" dir.¹⁵

Nâtık-bilhak ve Basrî'nin aktardıklarına göre Cübbâi'nin tek kişinin haberini mutlak surette reddetmediği anlaşılmaktadır. Buna göre Cübbâi, yukarıda sayılan delillerden biriyle desteklenmiş tek kişinin haberiyle ameli caiz görmektedir. Aynı şekilde onun görüşüyle ilgili bir diğer önemli detay da zinayla ilgili konularda tek kişinin verdiği haberlerdir. Haber-i vâhid konusundaki görüşünü tamamen şahitlik konusuna kıyas ederek kurduğu anlaşılan Cübbâi, burada iki kişinin haberini yeterli görmeyip dört ravi şartını koşmaktadır.

Cübbâi'nin görüşüyle ilgili aydınlatılması gereken ikinci nokta ise onun şart olarak koştuğu "iki kişinin haberi"nden neyi kastettiğidir. Bu konuda iki ihtimal ve yorumdan bahsedebiliriz:

1. "İki kişinin haberi" ifadesinden kastedilen, her bir raviden iki kişinin rivayet etmesidir.

Buna göre Cübbâi, âhâd haberlerin hüccet olabilmesi için "başından sonuna kadar senedin her tabakasında ravi sayısı en az iki olan hadis" olarak tanımlanan ve hadis usulü ıstılahında "aziz" olarak bilinen hadis türünü şart koşturmaktadır.¹⁶ Cübbâi'nin görüşü böyle anlaşıldığı takdirde, haberin ravi sayısının sahabe tabakasından en az 2, tâbiîn tabakasından en az 4, tebe-i tâbiîn tabakasından en az 8 olması gerekecek ve ravi sayısı sonraki her bir tabakada bir önceki tabakanın en az iki katına (16, 32, 64...) çıkacaktır. Hatta zinayla ilgili konularda ravi sayısı her tabakada bunun iki katı olacaktır. Cessâs (ö. 370/981), Ebû İshak Şirâzî (ö. 476/1083), İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî

12 İsfahânî ile Bâbertî'nin buradaki ifadeleri "ayetin zahiri" iken, Askalânî "kitabın ya da haberin zahiri" ifadelerini kullanmıştır. bk. Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî, *Beyânü'l-Muhtasar*, thk. Muhammed Mazhar Bekâ (Suud: Dârü'l-Medenî, 1406/1986), 1/717; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî, *er-Rüdüd ve'n-nukûd*, thk. Halil el-Meys (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1403), 1/693; Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabi b. Hâdî (Medine: İmâdetü'l-Bahsî'l-İlmî, 1404/1984), 1/242.

13 Ürmevî ve Tûfî "kıyas" şeklinde aktarmıştır. bk. Ürmevî, Safiyyüddin Muhammed b. Abdürrahim el-Hindî, *Nihâyetü'l-vusûl fi dirâyeti'l-usûl*, thk. Sâlih b. Süleyman - Sa'd b. Sâlim (Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1416/1996) 7/2915; Necmeddin Süleymân b. Abdilkavî et-Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987), 2/133.

14 Tek haberin yaygınlığından kastedilen, ilgili rivayetin sahabe arasında biliniyor olması ve kimsenin bu rivayete karşı çıkmamasıdır.

15 Basrî, *el-Mu'temed*, 2/138.

16 Askalânî, Cübbâi'nin görüşünü açıkça bu şekilde yorumlamıştır. bk. Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Nureddin 'İtr (Dimaşk: Matbaatü's-Sabah, 1421/2000), 47-48.

(ö. 478/1085), ve Gazzâli (ö. 505/1111) gibi isimlerin onun görüşünü bu şekilde yorumladıkları anlaşılmaktadır. Nitekim saydığımız bu isimler, Cübbâî'nin şartına göre bir haber bulunmasının mümkün olmadığını,¹⁷ her bir tabakada ravi sayısını bir öncekinin iki katı oranında arttıracak olan bu şartın hadislerin çoğunda bulunmayacağını ve bunun neticesinde bu hadislerin reddedilmesini gerektireceğini söyleyerek onun görüşünü tenkit etmişlerdir.¹⁸

2. Cübbâî'nin âhâd haberlerin kabulü için koştuğu şart, haberin en az iki tarihinin bulunması, sahabe tabakasından itibaren en az iki yoldan rivayet edilmesidir.

Geç dönem hadis usulü terminolojisine göre ifade edecek olursak, bizim de katıldığımız bu yoruma göre Cübbâî sadece “şâhid”¹⁹ olan haberleri hüccet kabul etmekte ve garip hadisleri reddetmektedir. Dolayısıyla Cübbâî'nin koştuğu “iki kişi” şartı, râvinin değil rivayetin şartı olup “ayrı sahabelerin rivayetlerinden oluşan en az iki farklı tarikten gelmiş hadis” anlamındadır.

Cübbâî'nin konuyla ilgili görüşünün iç tutarlılığı, onun her bir ravi için iki raviyi değil, haberin her bir tabakada toplamda iki ravisinin bulunmasını; başka bir ifadeyle haberin iki ayrı tarikten rivayet edilmesini şart koştuğunu göstermektedir. Nitekim Cübbâî için önemli olan haberin tek kalmayıp başka bir delille desteklenmesidir. Zaten bu yüzden o, bir haberin mutlak surette başka bir haberle desteklenmesini şart koşmamış nasların zahiri ile, sahabe ameliyle, içtihatla ve haberin yaygın olmasıyla desteklenen tek kişinin haberini hüccet kabul etmiştir. Şayet Cübbâî'nin görüşü “haber her bir ravisinden en az iki kişinin rivayet etmesi” şeklinde olsaydı, başka delillerle desteklenmiş tek kişinin haberi bu nitelikte olmadığı için Cübbâî'nin onu hüccet olarak kabul etmemesi gerekirdi. Çünkü haber dışındaki diğer destekçi deliller raviye değil ikinci habere/tarike şahitlik etmektedir. Geç dönem Hanbelî fakihlerinden Tûfî'nin konuyla ilgili yaptığı değerlendirmeler de Cübbâî'nin görüşünün bu ikinci ihtimalde dile getirdiğimiz şekilde olduğunu ortaya koymaktadır.²⁰

3. Cessâs'ın Cübbâî Eleştirisi

Nâtık-bilhak ve Basrî gibi Mutezili isimlere ait usul eserlerinde Cübbâî'nin iki kişinin haberinin gerekliliği konusundaki görüşünde dayandığı delillere yer verilmişse de bunları kapsamlı bir şekilde aktaran ve tartışan isim Cessâs olmuştur. Bu iki usulcünün Cübbâî'ye nispet ettiği bütün deliller ve fazlası öncesinde Cessâs'ın eserinde yer almaktadır. Yine görebildiğimiz kadarıyla

17 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/102.

18 Ebû İshâk İbrâhîm eş-Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, thk. Abdülmecid Türki (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988), 605; Cüveynî, *el-Burhân*, 1/233; Gazzâli, *el-Müstasfâ*, 123.

19 Askalânî'nin şahid tanımı için bk. *Nüzhetü'n-nazar*, 75.

20 Bk. Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 2/133-134.

Cessâs, tek kişinin haberinin hüccet olduğuna dair sünni yazarların getirdiği delillere Cübbâî'nin yaptığı eleştirileri zikreden ve bunları cevaplayıp karşı eleştiriler getiren yegâne isim olmuştur.

Cessâs'ın eleştirilerine geçmeden önce işaret etmemiz gereken bir diğer husus da Cübbâî'nin eleştirisine konu ettiği delillerin, kendisinin öncesinde; Şeybânî (ö. 189/805), Şâfiî (ö. 204/820), İsâ b. Ebân (ö. 221/836) ve Buhârî (ö. 256/870) tarafından kullanıldığına dair yaptığımız tespittir. Aşağıda vereceğimiz karşılaştırmalı tabloda da görüleceği üzere, Cübbâî'nin eleştirisini bu dört ismin "tek kişinin haberi" anlamındaki "haber-i vâhid" in hücciyetine dair yaptıkları istidlallere yönelttiği anlaşılmaktadır:

Cübbâi'den Önce Bu Delillere Yer Veren İsimler	Cübbâi'nin (ö. 303/916) Eleştirdiği Haber-i Vâhidin Hücciyet Delilleri ²¹							
	et-Tevbe 9/122	"Allah şu kişinin yüzünü ak etsin" hadisi	Vali ve Zekât Memuru Gönderilmesi	Kiblenin Değiştiği Haberi	Ensâr'ın Şarabın Haram Kılınışı Haberi	Hz. Ömer'in Dahhâk b. Süfyan'ın Haberi	Hz. Ömer'in Abdurrahmân b. Avf'ın Haberi	Zeyd b. Sâbit'in Ümmü Seleme'nin Haberi
	3.1.1.	3.1.2.1.	3.1.2.2.	3.1.3.1.	3.1.3.2.	3.1.3.3.	3.1.3.4.	3.1.3.5.
Şeybânî (ö. 189/805)	×	×	✓	✓	✓	✓	✓	×
Şâfiî (ö. 204/820)	×	✓	×	✓	✓	✓	✓	✓
İsâ b. Ebân (ö. 221/836)	×	✓	✓	✓	✓	✓	✓	×
Buhârî (ö. 256/870)	✓	×	✓	✓	✓	×	×	×

3.1. Haber-i Vâhidin Hücciyet Delillerine Cübbâi'nin Eleştirisi ve Cessâs'ın Savunusu

3.1.1. Kur'ân-ı Kerîm Delili

Cessâs'ın, dini konularda gelen haber-i vâhidlerin hüccet olduğuna dair Kur'ân-ı Kerîm'den getirdiği delillerden biri Tevbe 9/122 ayetidir: "Onların (müminlerin) her bir fırkasından bir taifenin, dinde fakih olmaları için ve kendilerine döndüklerinde kavimlerini uyurabilmeleri için yola koyulmaları gerekmez mi?"

21 Tabloda yer alan ondalık rakamlar, ilgili delillerin yazımızdaki başlık rakamlarıdır. Bold onay işaretleri ise en az iki isim tarafından müşterek olarak yer verilen delillere işaret etmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, haber-i vâhidin hücciyeti konusunda bu ayetle ilk defa Buhârî (ö. 256/870) *Sahih'*inde istidlalde bulunmuştur.²² İstidlal konusu açısından aralarında bir nüans bulunan Buhârî ile Cessâs'ın buradaki odak noktaları "tâife" kelimesidir. Buhârî, Hucurât 9'dan yola çıkarak bu kelimenin tek kişiye de kullanıldığını ortaya koymak suretiyle bu ayeti "dini konularda tek kişinin getirdiği haber" anlamındaki "haber-i vâhid"le amelin geçerliliğine dair bir delil olarak sunmuştur. Cessâs ise öncelikle, Hucurât 9-10, Nur 2 ve Tevbe 66'dan getirdiği örnekler ve tâbiîn tabakasına mensup isimlerden getirdiği tefsirlerle "tâife" kelimesinin üç ve daha az sayıda kimseye kullanıldığını ortaya koymaya çalışmıştır. Böylece Buhârî'den farklı olarak Tevbe 122'yi Cessâs, bir kişi de dahil olmak üzere "tevâtür derecesine ulaşmayan sayıda kişilerce verilen haberler" anlamındaki "âhâd haberler"le amelin zorunlu olduğuna delil getirmiş olmaktadır.²³

Cübbâi, Tevbe 122 ile yapılan istidlale "tâife kelimesinin cemaat/topluluk anlamına geldiğini, tek kişiye "tâife" denilemeyeceğini öne sürerek itiraz etmiştir. Çünkü ayette "tâife"nin kendisinin de bir parçası olarak bahsedildiği "fırka"nın üç kişiden fazla olması gerekir. Bu durumda ayette tıpkı, "onların (müminlerin) her bir fırkasından bir *cemaatin* yola koyulması gerekmez mi?" denilmiş gibidir.²⁴

Cessâs bu eleştiriye, "tâife" kelimesinin topluluk anlamına geldiğinin herhangi bir dayanağının olmadığı şeklinde cevap vermiştir. Ona göre tam aksine bu kelimenin tek kişiye de kullanıldığına dair Kur'ân-ı Kerim'den, selevin sözlerinden ve insanlar arasındaki kullanımdan oluşan deliller mevcuttur.²⁵

3.1.2. Sünnet Delili

3.1.2.1. Hz. Peygamber'in "Allah şu kişinin yüzünü ak etsin..." Hadisi

Çalışmasının haber-i vâhidin hücciyetini ispata ayırdığı bölümünde Cessâs, konuyla ilgili sünnet delillerine yer verirken Hz. Peygamber'in şu hadisini zikretmiştir: "Benim sözümü işitip onu ezberleyen sonra da onu bir başkasına ulaştıran kişinin Allah yüzünü ak etsin. Nice kimseler vardır ki, kendisi fakih olmadığı halde kendisinden daha fakih olan birine fıkıh taşır!"²⁶

22 Askalânî, Buhârî'den önce Mücâhid ve Şâfiî'nin bu ayetle istidlalde bulunduğunu söyler. bk. Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhibbüddin el-Hafîb (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379/1959), 12/234. Ancak biz bu iki ismin istidlalini kaynaklarda bulamadık.

23 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/76.

24 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/94.

25 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/94-95.

26 Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil (Dimaşk: Dârü'r-Risâle el-Âlemiyye, 1430/2009), "İlim", 10; Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Mustafa el-Bâbî, 1395/1975), "İlim", 7.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu hadisi haber-i vâhidin hücciyeti konusuna ilk defa delil olarak gösteren isimler Şâfiî ve İsâ b. Ebân olmuştur.²⁷ Cessâs daha başka hadislerle birlikte bu hadisin, âhâd haberlerin hücciyeti konusuna dair İsâ b. Ebân tarafından delil getirildiğine işaret etmiş ve onun konuyla ilgili yorumlarına yer vermiştir.²⁸ Buna göre bu hadis, ilmin nakledilmesi konusunda ümmetin tamamı tarafından kabulle karşılanmış bir haber olup konuya delaleti de açıktır.²⁹ Nitekim Hz. Peygamber, bu hadiste tek kişinin başkasına aktardığı haberin fıkıh olduğunu söylemek suretiyle kendisine aktarılan kişinin bununla amel etme zorunluluğunun bulunduğuna işaret etmiştir.³⁰

Cübbâî hadiste geçen, haberi başkalarına aktarma emrinin muhatabının hem adil hem de fasık kişiler olma ihtimalinden hareketle, burada tek kişinin haberinin hüccet olduğuna bir delalet bulunmadığını düşünmektedir. Ona göre fasık kişinin “haberi başkalarına aktarmakla”, şahitlerin de “şahitlik yapmakla” emrolunması,³¹ onların haberinin ve şahitliklerinin makbul olduğunu göstermediği gibi, adil tek kişinin aynı emre muhatap olması da onun haberinin makbul olduğunu göstermez. Adil tek kişinin haber vermekle emrolunmasındaki amaç sadece haberin yaygınlaşmasını sağlamak suretiyle onun hüccet olabilecek seviyeye ulaşması içindir.³²

Cessâs bu eleştiriye şöyle cevap vermiştir: Haberin başkalarına aktarılması ve şahitlik yapılması yönündeki emirlerin zahiri, o haberin ve şahitliğin kabul edilmesini gerektirir. Bununla birlikte, başka bir delile istinaden bunlar arasından bazı kimselerin (fâsıklar) verdikleri haber ve yaptıkları şahitlikte ihtiyatlı davranıp onları kabul etmememiz ârizî bir gereklilik olup bu genel gerekliliğe bir aykırılık teşkil etmez. Bu tıpkı, içerdiği hükmü kesin olarak gerektiren umum lafzın bir delile istinaden tahsise ihtimal etmesi gibidir.³³

3.1.2.2. Hz. Peygamber’in Çeşitli Bölgelere Vali ve Zekât Memuru Göndermesi

Cessâs’ın yer verdiği bir diğer sünnet delili de Hz. Peygamber’in çeşitli bölgelere gönderdiği valiler ve zekât memurlarıdır. Cessâs buna örnek olarak,

27 Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi’î, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1357/1938), 401; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*, thk. Muhammed Avvâme (Kahire: Dârü'l-Yüsr; Beyrut, Dârü'l-Minhâc, 1437/2017), 1/100; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, thk. Abdülmu'ti Kal'aci (Karaçi: Câmiatü'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye vd. 1412/1991), 1/109.

28 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/75, 81.

29 Cessâs, ümmetin ittifakla kabul ettiği bu tür hadisleri, ilim gerektiren haberler kategorisinde değerlendirmektedir. bk. Cessâs, *el-Fusûl*, 3/63, 67.

30 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/82.

31 “Erkeklerinizden iki de şahit tutun” (el-Bakara 2/282), “Aranızdan iki adil kimseyi şahit tutun” (Talak 65/2).

32 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/95.

33 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/95-96.

Muaz b. Cebel ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Yemen'e, 'Alâ b. el-Hadramî'nin Bahreyn'e ve bunların dışındaki birçok ismin zekât memuru olarak çeşitli yerlere gönderilmesini verir. Hz. Peygamber gönderdiği kişiye, dini hükümleri insanlara öğretmelerini emreder, gönderilen kimseleri de bunları kabul etmekle yükümlü tutardı. Hz. Peygamber'in bu uygulaması tek kişinin haberiyle amelin gerekliliğine delalet etmektedir.³⁴ Bu delilin bir benzeriyle Şeybânî, aynıyla da İsâ b. Ebân ve Buhârî istidlalde bulunmuştur.³⁵

Cübbâî, hicri 2 ve 3. yüzyıldaki fakih ve muhaddisler arasında yaygın olarak kullanıldığı anlaşılan bu delilin tek kişinin haberiyle amel etmenin gerekliliğini göstermediğini söyler. Ona göre bu kişilerin yetkili kimseler oldukları (velâyet) gönderildikleri kimseler tarafından tevatür yoluyla biliniyordu. Bildirdikleri dini hükümlerin sübutu da, Hz. Peygamber'den verdikleri haberle değil, taşıdıkları yöneticilik vasfı gereği kabul edilmesi vacip olan kendi sözleriyle gerçekleşmekteydi.³⁶ Buna göre Cübbâî'nin, Hz. Peygamber'den nakil yoluyla bile olsa yönetici konumundaki birinin bildirdiği hükümle normal bir kimsenin naklettiği hüküm arasında fark gördüğü anlaşılmaktadır.

Cessâs cevabında, öncelikle haber rivayetinde Hz. Peygamber'den bildirimde bulunan kimsenin yönetici mi, yoksa normal biri mi olduğu hususunda fark olmadığı, her iki ravinin haberinin de amel gerektirdiği hususunda icmâ bulunduğunu ifade etmiştir. Sonrasında Cessâs, bu valilerin sadece yönetimle alakalı hususlarda halka bildirimde bulunmadığı, Hz. Peygamber'in bildirmelerini istediği dini hükümleri de yönetici vasıfları dışında kendisinden haber verdikleri hususunun herkesçe bilinen bir şey olduğunu söylemek suretiyle Cübbâî'nin itirazına cevap vermiştir.³⁷ Cessâs'ın Hz. Peygamber'in valilerini dikkate alarak verdiği bu cevabın, gönderildikleri mükelleflere zekât ahkâmını bildiren memurlar hakkında da geçerli olduğu aşikardır.

3.1.3. Sahabe Uygulamaları

3.1.3.1. Kiblenin Değiştirdiği Haberinin Kabulü

Abdullah b. Ömer'in rivayet ettiğine göre, insanlar Kuba'da sabah namazı kılyorken biri geldi ve dedi ki: "Resûlullah'a (s.a.v.) bu gece bir Kur'ân/ayet nâzil oldu ve kabeye dönmekle emrolundu, siz de oraya dönün!" O sırada insanların yüzü Şam'a dönüktü ve Kabe'ye dönüverdiler.³⁸

34 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/83.

35 Şeybânî, *el-Asl*, 2/247; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Bulak: el-Emûriyye, 1311/1893), "Ahbâru'l-âhâd", 1, 4; Cessâs, *el-Fusûl*, 3/83.

36 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/95.

37 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/96.

38 Buhârî, "Salat", 32; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1374/1955), "Mesâcid", 13.

Cessâs'ın konuyla ilgili İsâ b. Ebân'dan özetle aktardığı delillerden biri olan Kibleteyn mescidi hadisini ondan önce aynı bağlamda Şâfiî kullanmışken, sonrasında da Buhârî, eserinin âhâd haberlerin hücciyetine tahsis ettiği babında bu habere yer vermiştir.³⁹

Cübbâî, Kibleteyn mescidinde bulunan kişilerin daha önce bu kible değişikliği haberini, yukarıdaki rivayette belirtilen kişiden başka farklı kişilerden duymuş olması mümkün olduğunu, dolayısıyla bu rivayetin mescit ahalisinin tek kişinin haberiyle amel ettiğini göstermediğini ifade etmiştir. Yine Cübbâî, bu haberin ravisinin Abdullah b. Ömer olduğunu, bu olay meydana geldiğinde yaşı küçük (13-14 yaşlarında)⁴⁰ olduğu için yaşananları tam olarak zabt edemediğini gündeme getirmek suretiyle ilgili rivayeti sübut açısından da eleştirmiştir.

Cessâs, Cübbâî'nin "ihtimal yorumu"na üç farklı cevap vermiştir:

1. Konuyla ilgili bir kişi dışında başkalarının verdiği haberler de olsaydı bu mutlaka nakledilirdi.⁴¹

2. "Başka kişilerin de haber vermiş olması ihtimali" şeklindeki bir yorum diğer bütün sünnetler hakkında da geçerli olur. Örneğin Mâiz'in kendi zina ikrarıyla recmedildiği rivayeti hakkında, "aslında o, dört kişinin şahitliğinden dolayı recmedilmiştir, ancak bu rivayet bize nakledilmemiştir", "aslında o zinanadan dolayı değil aynı zamanda bize nakledilmeyen bir cinayet işlediği için recmedilmiştir" denilebilir. Cübbâî'nin yorumu bu haliyle bütün sünnetleri geçersiz kılabilecek niteliktedir.

3. Cübbâî'nin bu yorumu, en az iki kişinin haberinin kabul edilebilir olduğu şeklindeki görüşüne dayanak olarak gösterdiği sahabeden gelen haberlerin tamamı hakkında da geçerli olur ve "bu sahabeler iki kişinin haberini değil, muhtemelen tevatür derecesindeki bir haberi kabul etmişlerdir" denilmesini mümkün kılar.⁴²

Cessâs, ilgili rivayetin sübutuyla ilgili Cübbâî'nin eleştirisi hakkında da sunları söylemiştir:

39 bk. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, "İhtilâfû'l-hadîs", *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1410/1990), 8/588; Buhârî, "Ahbârü'l-âhâd", 1; Cessâs, *el-Fusûl*, 3/75, 86.

40 Kible, 624 yılında, aynı yıl gerçekleşen Bedir savaşından önce değişmiştir. bk. Ahmet Özel, "Kible", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/366. Bazı rivayetlere göre Uhud savaşında 14 yaşında olan Abdullah b. Ömer, buna göre Uhud'dan iki yıl önce gerçekleşen Bedir savaşında 12 yaşındaydı. Diğer bir rivayete göre İbn Ömer Bedir savaşında 13 yaşındaydı. Birazdan değineceğimiz üzere Cessâs, bu ikinci rivayeti kabul etmekle birlikte İbn Ömer'in yaşını kiblenin değişmesi olayı sırasında 14 civarı olarak belirlemiştir.

41 Nâtk-bilhak, Cübbâî'nin ihtimal iddiasını, tek kişinin rivayetiyle sahabenin amel ettiği örneklerin tamamı hakkında yapılmış genel bir yorum olarak nakletmiş ve ardından bu yoruma Cessâs'ın cevabının aynıysıyla karşılık vermiştir. bk. Nâtk-bilhak, *el-Müczî*, 2/173.

42 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/96-97.

1. Kubâ mescidi haberini sadece Abdullah b. Ömer değil, yanı sıra Enes b. Mâlik de rivayet etmiştir.⁴³ Dolayısıyla Abdullah b. Ömer bu rivayetin tek ravisi değildir.⁴⁴

Ancak Cessâs'ın bu cevabı, kıblenin değiştiği sırada Enes b. Mâlik'in de Abdullah b. Ömer'le yakın yaşlarda (12 yaşında) olması⁴⁵ nedeniyle yeterli değildir. Haberin bir diğer ravisi olan Berâ b. Âzib de kıblenin değişmesi olayı gerçekleştiğinde 14 yaşındadır.⁴⁶ Ancak mescid cemaatinin tek bir kişinin kıblenin değiştiğini haber vermesi üzerine namaz esnasında Kâ'be'ye döndükleri şeklindeki rivayetin Tüveyle bnt. Eslem ve Umâra b. Evs tarikiyle de rivayet edildiğini biliyoruz.⁴⁷ Bu da ravilerin yaşının küçüklüğü eleştirisini geçersiz kılmaktadır.

2. Kıblenin değişmesi, isnada ihtiyaç duymayacak kadar ümmet arasında meşhur hale gelmiş bir olaydır. Günümüze kadar gelen "Kibleteyn mescidi" de bu olayı doğrulamaktadır.

3. İbn Ömer, kıblenin değişmesi olayında küçük yaşta olsa da böyle bir olayı zapt edemeyecek kadar küçük değildir. Nitekim Cessâs, bu olay sırasında İbn Ömer'in yaşının 14 civarında olduğunu söyler.⁴⁸

4. İbn Ömer, kıblenin değişmesi olayını Hz. Peygamber'in vefatından sonra, yani yaşı büyükken rivayet etmiştir. Başta İbn Abbas olmak üzere, sahâbeden birçok kimse Hz. Peygamber'den küçük yaşta duyduklarını büyüdüklerinde rivayet etmiş ve hiç kimse onları bu yüzden eleştirmeyip rivayetlerini kabul etmişlerdir.⁴⁹

43 Müslim, "Mesâcid", 15.

44 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/97.

45 Enes b. Mâlik hicretten 10 yıl önce doğmuştur (612). bk. İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/234. Kıblenin değişmesi olayının 624 yılında gerçekleştiğine daha önce değinmiştik.

46 Nitekim Berâ b. Âzib 625 yılında gerçekleşen ve kendisinin katıldığı Uhud savaşında 15 yaşındadır. bk. İsmail Lütfi Çakan, "Berâ b. Âzib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/469.

47 Bk. Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdülmecid (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 24/207; Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali el-Mevsûlî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dimaşk: Dârü'l-Me'mûn, 1404/1984), 3/79.

48 Biz Cessâs'ın kabul ettiği ve İbn Ömer'in 14 yaşında Uhud savaşına katılmasına izin verildiği şeklindeki rivayeti (bk. Cessâs, *el-Fusûl*, 3/98.) kaynaklarda bulamadık. Kaynaklarda bulduğumuz başka bir rivayete göre İbn Ömer, Bedir savaşında 13, Uhud'da 14, Hendek'te ise 15 yaşındadır. bk. Süleyman b. Dâvud et-Tâyâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır, Dâru Hecer, 1419/1999), 3/386; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/92.

49 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/97-98.

3.1.3.2. Ensar'ın Şarabın Haram Kılındığı Haberini Kabul Etmesi

Cessâs'ın İsâ b. Ebân'dan naklettiği, daha sonra Buhârî'nin de tek kişinin haberinin hüccet olduğuna delil olarak getirdiği rivayete göre,⁵⁰ Ensar'dan birilerinin bulunduğu içki meclisine biri gelip inen yeni bir ayetle şarabın haram kılındığını haber vermiş onlar da bu tek kişinin haberini kabul ederek hem şarabı dökmüş hem de testilerini kırmışlardır.⁵¹

Cübbâî bu rivayetle yapılan istidlale “Ensar'ın şaraplarını, tek kişinin haberi bağlayıcı olduğu için değil, -tıpkı şarap testilerini kırmalarında olduğu gibi- ihtiyat olarak dökmüş olabileceklerini” söyleyerek itiraz etmiştir. Cessâs buna cevap olarak, tek kişinin verdiği bu haber bağlayıcı olmasa Ensâr'ın kendilerine ait bir malı döküp de ziyan etmek için bu kadar aceleci davranmayacaklarını söylemiştir. Şarap testilerini kırma sebepleri ise Cessâs'a göre içki içme adetlerine son verme konusunda ne kadar ileri gittiklerini göstermek içindir.⁵²

3.1.3.3. Hz. Ömer'in Dahhâk b. Süfyân'ın Haberini Kabul Etmesi

Hz. Ömer, diyeti âkilenin alacağı, kocasının diyetinden kadına miras düşmeyeceği görüşündeydi. Dahhâk b. Süfyân, Rasûllullah'ın (s.a.v.) kendisine: “Eşyem ed-Dibâbî'nin karısına, kocasının diyetinden miras ver” şeklinde bir yazı yazdığını söyleyince önceki görüşünden dönmüştü.⁵³

Cübbâî, haber-i vâhidin hüccet olduğuna dair İsâ b. Ebân ve Şâfiî'nin istidlalde bulunduğu bu haberi,⁵⁴ Hz. Ömer zamanında küçük yaşta olan Saîd b. el-Müseyyeb tarafından rivayet edildiğini söyleyerek sübut açısından problemlili bulmuştur. Ayrıca bu haber doğru bile kabul edilse Cübbâî'ye göre râvî Dahhâk, rivayet ettiği bu olayın “tanınmış bir adamla ilgili meşhur bir olay” olduğunu söylemiş, Hz. Ömer de bunu haberin doğruluğuna bir delil kabul etmiştir. Nitekim Cübbâî'ye göre tek kişi tarafından rivayet edilmiş olsa bile sahabe arasında yaygınlığıyla desteklenmiş haberlerin makbul olduğunu daha önce görmüştük.⁵⁵

Cessâs, yaş küçük sahabilerin rivayetlerinin diğer sahabiler tarafından eleştirilmediği hususuna atıfta bulunarak “Ömer'in ravisi ve onun hükümlerini en iyi bilen kimse” olarak tanınan Saîd b. el-Müseyyeb'in bu dönemde yaşının küçük olmasının rivayetin doğruluğuna bir hanel getirmeyeceğini söyler. Ayrıca fukaha bu haberle amel konusunda ittifak içerisinde ve Cessâs'a göre bu da haberin doğru olduğunu göstermektedir. Rivayetin sa-

50 bk. Cessâs, *el-Fusûl*, 3/85-86; Buhârî, “Ahbâru'l-âhâd”, 1.

51 bk. Buhârî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 10; Müslim, “Eşribe”, 4.

52 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/98-99.

53 bk. Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 18; Tirmizi, “Diyât”, 19.

54 Şâfiî, “İhtilâfü'l-hadîs”, 8/591.

55 bk. Bu makalenin “Cübbâî'nin Haber-i Vâhidin Kabulü Konusundaki Görüşü” başlıklı kısmı.

habe arasında meşhur olarak bilinen bir olaya dair olduğu yorumunu da kabul etmeyen Cessâs, Dahhâk'ın Hz. Ömer'e rivayeti sırasında olaya şahit olanların orada bulunmadığını ve dolayısıyla sahabenin kendisini sükûten doğrulamaları diye bir şeyin söz konusu olmadığını ifade etmiştir.⁵⁶

3.1.3.4. Hz. Ömer'in Abdurrahmân b. Avf'ın Haberini Kabul Etmesi

Cessâs'ın, İsâ b. Ebân'dan naklen âhâd haberlerin hüccet olduğuna dair yer verdiği sahabe uygulamalarından biri de Mecusilerden cizye alınacağı hakkında Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Peygamber'den (s.a.v.) naklettiği hadisi Hz. Ömer'in kabul etmesi ve bundan sonra onlardan cizye almaya başlaması olayıdır.⁵⁷

Cübbâi, Hz. Ömer'in burada Abdurrahman b. Avf'ın haberiyle hüküm vermediğini iddia etmiş, onun aynı haberi daha önce Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Bahreyn valilerinden duyduğunu ileri sürmüştür. Buna karşılık Cessâs, haberlerin ancak rivayet yoluyla ortaya konulabileceğini, bu iddianın zan ve tahminden öte bir şey olmadığını, cizye haberini Hz. Ömer'e Abdurrahman b. Avf'tan başkasının haber verdiğini söyleyen hiç kimsenin bulunmadığını söylemiştir.⁵⁸

3.1.3.5. Zeyd b. Sâbit'in Ümmü Seleme'nin Haberini Kabul Etmesi

Hz. Peygamber'in "Beyti tavaf edene değin hacılardan hiç kimse ayrılmasın" sözü nedeniyle Zeyd b. Sâbit, adetli kadınların veda tavafı yapınca kadar Mekke'den ayrılamayacağını düşünüyordu. Kendisine aksi yönde görüş bildiren İbn Abbas da onu bu konuda Ümmü Seleme'ye yönlendirmiş Zeyd b. Sabit de ondan Hz. Peygamber'in adetli kadınlara veda tavafı yapmadan Mekke'den ayrılabilmesi ruhsatı tanıdığı haberini duyunca İbn Abbas'ın görüşüne dönmüştür. İmam Şâfiî, bu olayı, tek kişinin haberinin amel gerektirdiği konusuna delil getirmiştir.⁵⁹

Cessâs'ın aktardığına göre Cübbâi bu istidlale karşı çıkmış ve buna iki şekilde cevap vermiştir: 1. Zeyd b. Sâbit'in bu hadisi Ümmü Seleme dışında birinden daha duymuş olması mümkündür. 2. Bu hadisi Zeyd b. Sâbit'e bir değil iki kişi haber vermiştir: İbni Abbas ve Ümmü Seleme.

Cessâs söze, daha önce de dile getirdiği "rivayetlerin ihtimalle sabit olmayacağı" kuralına işaret ederek başlamıştır. Devamında Cessâs, Cübbâi'nin bu delil getirme şeklinin kendisinin aleyhine de kullanılabileceğini, onun en az iki kişinin haberinin kabul edilebileceği konusunda istidlalde bulunduğu bütün rivayetler hakkında şöyle denilebileceğini söyler: "Bunları kabul eden ki-

56 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/99.

57 bk. Cessâs, *el-Fusûl*, 3/86; Buhârî, "Cizye", 1.

58 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/99.

59 bk. Şâfiî, "İhtilâfü'l-hadîs", 8/591.

şiler, tevatür derecesine varacak kadar çok kişiden duydukları için kabul etmiş olabilirler".⁶⁰ Cübbâî'nin ikinci cevabına ise Cessâs, "İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'den rivayette bulunmadığı, Zeyd b. Sabit'e kendi görüşüyle fetva verdiği, dolayısıyla ortada sadece Ümmü Seleme'nin tek başına Hz. Peygamber'den yaptığı rivayetin bulunduğu" şeklinde karşılık vermiştir.⁶¹

Cessâs, Cübbâî'nin tek kişinin haberinin hücciyetine dair istidlalde bulunan başka haberleri de benzer şekilde eleştirdiğini, ancak kendisi bunlara yeterli cevap verdiği için bu kadarıyla yetindiğini söyleyerek bu bahsi sonlandırır.⁶²

3.2. İki Kişinin Haberinin Delil Oluşuna Dair Cübbâî'nin İstidlalleri ve Cessâs'ın Eleştirisi

3.2.1. Kur'ân-ı Kerîm Delili

Cübbâî tek kişinin haberinin kabul edilmeyeceği şeklindeki görüşüne Hucurât 49/6 ayetini delil getirmiştir. Velid b. Ukbe hakkında inen bu ayette "Ey iman edenler! Fâsığın biri size bir haber getirirse doğruluğunu araştırın..." buyrulmuştur. Hz. Peygamber, âdil biri olarak gördüğü için Velid'i zekât tahsildarı olarak görevlendirmişti. O ise yalan yere, zekatlarını toplamak üzere gittiği kabilenin kendisini öldürmek istediğini iddia etti ve Allah da (c.c.) Velid'in sözünü kabul etmeyi yasakladı.⁶³ Cübbâî, zekât tahsildarı olarak görevlendirildiği için Hz. Peygamber tarafından güvenilir biri olarak görüldüğü anlaşılan Velid'in yalan haber vererek fâsık olduğunu söyler. Ona göre, tıpkı Velid gibi yalan haber vererek fâsık olma ihtimali bulunduğu için tek kişinin de haberinin kabul edilmemesi gerekir.

Cessâs ilgili ayette Cübbâî'nin iddiasına bir delalet bulunmadığını, aksine ayetin tek kişinin haberinin kabul edilmesinin gerekliliğini gösterdiğini söyler. Çünkü Hz. Peygamber kendisini güvenilir bulduğu için Velid b. Ukbe'yi görevlendirmek suretiyle onun, tek başına bir haber verdiğinde haberi kabul edilen kimseler arasında yer aldığını göstermiştir. Hz. Peygamber'in onun haberinin doğruluğunu araştırmakla emrolunması ise Velid'in yalan söylemesi üzerine Allah (c.c.) tarafından fâsık olduğuna hükmedilmesinden sonradır. Dolayısıyla ilgili ayetle âdil tek kişinin haberinin makbul olmadığına dair istidlalde bulunulamaz.⁶⁴ Ayrıca Cessâs, Cübbâî'nin "...tek râvînin de tıpkı Velid gibi yalan haber vererek fâsık olma ihtimali bulunduğundan..." cümlesini, bunun aynı zamanda iki kişinin verdiği haberde ve yaptığı şahitlikte de

60 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/99-100.

61 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/100.

62 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/100.

63 Hayatı ve ilgili olay hakkında bk. Mehmet Efendioğlu, "Velid b. Ukbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43/35-36.

64 bk. Cessâs, *el-Fusûl*, 3/100.

geçerli olduğunu söyleyerek eleştirir. Çünkü iki kişinin de verdikleri haberde ve yaptıkları şahitlikte fasık olmuş olmaları mümkündür. Bu ise Cübbâî'nin de kabul etmeyeceği geçersiz bir sonuçtur.⁶⁵

3.2.2. Sünnet Delili

Cessâs'ın naklettiğine göre Cübbâî, tek kişinin haberinin reddedilmesi, en az iki kişinin haberinin kabul edilmesi konusunda Hz. Peygamber'den rivayet edilmiş birden fazla haberle istidlalde bulunmuştur. Cessâs bu haberlerden yalnızca ikisine yer vermiş ve onun konuyla ilgili Hz. Peygamber'in sünnetinden getirdiği delillere genel olarak cevap verdikten sonra bu iki hadisle yaptığı istidlali ayrıca eleştirmiştir.

Cessâs öncelikli olarak Cübbâî'nin görüşüne delil olarak getirdiği hadislerin hiçbirinin kendisinin şart koştuğu gibi iki kişinin rivayetiyle sabit olmadığını ifade etmiştir. Hatta o, iki kişinin iki kişiden rivayette bulunduğu bir senetle Hz. Peygamber'e kadar ulaşan hiçbir haberin var olmadığını da ifade etmiştir. Ancak ilgili başlıkta incelediğimiz üzere Cessâs'ın bu genel eleştirisi, Cübbâî'nin görüşünün "her bir ravinin iki raviden rivayet etmesi" şeklinde anlaşılması durumunda geçerlidir. Oysa Cübbâî'nin görüşünün bu şekilde olmadığını, ona göre bir haberin delil olabilmesi için iki farklı tarihinin bulunmasının yeterli olduğunu daha önce görmüştük. Cübbâî'nin delilleri arasında yer alan ve birden fazla yolla gelen Zülyedeyn hadisi ise onun bu şartını karşılamaktadır.⁶⁶

Cübbâî'ye göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.), namazı yanlış kıldığı şeklindeki Zülyedeyn'in sözüyle yetinmeyip bunun doğru olup olmadığını Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e sorması tek başına onun haberinin bir hüküm gerektirmediğini göstermektedir. Eğer tek başına onun verdiği haber bir hüküm doğur saydı Hz. Peygamber (s.a.v.) onu bir başkasına sorma ihtiyacı duymazdı.

Cessâs'a göre ise Hz. Peygamber'in Zülyedeyn'in verdiği haberle yetinmesi, tek kişinin haberinin hüccet olmamasından değil, onun verdiği haberin kabul şartlarından birini taşınamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bu şartlardan biri de topluluk önünde gerçekleşen bir olayın o topluluk tarafından biliniyor olmasıdır. Böyle bir olay o topluluk tarafından bilinmezse o kişinin verdiği haberin doğruluğunun araştırılması gerekir. Hz. Peygamber Zülyedeyn'in verdiği haberin orada hazır bulunanlarca değil de sadece onun tarafından biliniyor olmasını imkânsız görmüş ve bu yüzden başkalarına da sormuştur.⁶⁷

65 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/101.

66 Zülyedeyn hadisinin Cübbâî'nin şartını sağladığının da görülebildiği bir isnad şeması için bk. Gülşah Uluman, *Zü'l-yedeyn Hadisi: Tahric ve Tahsil* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 141.

67 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/102. Nâtk-bilhak, Cübbâî'nin istidlaline başka bir cevap verdikten sonra Cessâs'ın yukarıdaki cevabına "denildi ki" ifadesiyle yer vermiştir. bk. Nâtk-bilhak,

Cübbâî'nin görüşünü temellendirmek üzere sünnetten dayandığı bir diğer delil de Hz. Peygamber'in anlaşmaları ve kişilere arazi tahsisleridir (iktâ). Hz. Peygamber bu konularda en az iki kişiyi şahit tutmuştur. Bu da ona göre haberlerde sadece birden fazla kişiye itibar edilmesi gerektiğini göstermektedir.⁶⁸

Cessâs bu istidlale verdiği cevapta anlaşma ve arazi tahsisi gibi konuların ispata ihtiyaç duyulan haklara ait olduğuna, bunların dini haberler gibi olmayıp şahitlikle ispat edilebilen bir konu olduğuna dikkat çeker. Hz. Peygamberin en az iki şahit tutması da bunların ispata ihtiyaç duyulan hukuki konulardan olması nedeniyledir. Nitekim Hz. Peygamber dini içerikli haberlerde aynı tavırda olmamış; Hz. Ebû Bekir, Amr b. Hazm, Dahhak b. Süfyân gibi birçok sahabe ve İslâm'a davet için devlet başkanlarına yazdığı mektuplarda iki şahit tutmamıştır.

Ayrıca Cessâs, Cübbâî'nin delilini onun aleyhine kullanarak yaptığı istidlal gereği onun iki kişinin haberini de kabul etmemesi gerektiğini söyler. Çünkü Hz. Peygamber bu uygulamaların tamamında ikiden fazla kişiden oluşan bir topluluğu şahit olarak bulundurmıştır. Dolayısıyla bu uygulamalar iki kişinin haberinin batıl olduğunu göstermiyorsa tek kişinin haberinin de batıl olduğunu göstermez.⁶⁹

3.2.3. Sahabe Uygulamaları

Cessâs'ın aktardığına göre Cübbâî, aralarında dört halifenin de bulunduğu bir grup sahabe tarafından kabul edilmeyen birçok haberi görüşüne delil olarak sunmuş ve onların bu haberleri, tek kişinin haberi olduğu için reddettiklerini eğer iki kişi haber vermiş olsaydı kabul edeceklerini ileri sürmüştür.⁷⁰ Cessâs bunlar arasından yalnızca dört halifenin kabul etmediği 8 hadisle yapılan istidlale yer vermiş ve öncelikle bu istidlallerin tamamı hakkında geçerli olacak şekilde iki genel eleştiri ve yorumda bulunmuştur:⁷¹

1. Cübbâî tarafından tek kişinin haberinin reddi konusunda esas alınan sahabe uygulamaları onun şartına uygun olarak rivayet edilmemiştir.

2. Cübbâî'nin sahabeden naklettiği bu rivayetler onların tek kişinin rivayet ettiği haberleri reddettiğini göstermez; aksine onların âhâd haberleri mutlak olarak değil de belirli şartlar dahilinde kabul ettiklerini gösterir. Sahabenin reddettiği her haber mutlaka belli başlı illetlerden dolayı redde konu olmuştur. Cessâs, meşhur bir tartışma ve cedel kuralına dayanarak, sahabenin bu rivayetleri hem ravileri tek olduğu hem de birtakım illetlere sahip oldukları

el-Müccâzî, 2/176. İbnü'l-Mürtezâ ise Cessâs'ın bu cevabını ikinci sırada doğrudan zikretmiştir. bk. İbnü'l-Mürtezâ, *Kitâbü minhâci'l-vusûl*, 506.

68 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/102.

69 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/102-103.

70 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/104.

71 bk. Cessâs, *el-Fusûl*, 3/105-106.

için reddetmiş olmaları şeklinde iki ihtimal söz konusu olduğundan, bu haberlerle iki ihtimalden birine dair istidlal yapılamayacağını ortaya koyar. Bununla birlikte Cessâs, Cübbâi'nin zikrettiği sahabe uygulamalarıyla ilgili onun yorumuna karşı kendi yorumunu öne çıkarırken, sahabenin tek kişinin haberini kabul ettiklerine dair meşhur derecesindeki rivayetlere dayanır.⁷²

Cübbâi'nin tek kişinin haberi olduğu için reddedildiğini iddia ettiği, Cessâs tarafından ise reddedilmesini gerektiren bir illet taşıdıkları için kabul görmedikleri şeklinde yorumlanan sahabe uygulamaları şunlardır:

3.2.3.1. Hz. Ebû Bekir'in Muğire b. Şu'be'nin Rivayetini Reddetmesi

Hz. Ebû Bekir, nenenin ne kadar miras alacağını sahabeye sormuş Muğire b. Şu'be de Hz. Peygamber'den, nenenin miras hakkının 1/6 olduğu şeklinde bir rivayette bulunmuştur. Ancak Hz. Ebû Bekir onun bu rivayetini Muhammed b. Mesleme de aynı haberi rivayet edinceye değin kabul etmemiştir.⁷³

Cübbâi bu haberi Hz. Ebû Bekir'in tek kişinin haberini reddettiği şeklinde yorumlamıştır. İsa b. Ebân'dan naklen Cessâs ise, Hz. Ebû Bekir'in ilk başta bu haberi kabul etmeyişi, bizim bilmediğimiz bir illete ya da Muğire'nin, Hz. Peygamber'in bu hükmü Ensar ve Muhacirlerden oluşan bir topluluk huzurunda verdiğini söylemesine bağlamıştır. Bu ikinci ihtimale binâen Hz. Ebû Bekir kendisinden Hz. Peygamber'in hükmüne şahitlik eden birini getirmesini talep etmiştir. Nitekim Hz. Bilâl'in tek başına verdiği bir haberi Hz. Ebû Bekir'in kabul ettiği şeklinde elimizde bulunan bir rivayet, onun normalde bu tür haberleri ikinci birinin rivayet etmesini şart koşmadan kabul ettiğini göstermektedir.⁷⁴

3.2.3.2. Hz. Ömer'in Ebû Musa el-Eş'arî'nin Rivayetini Reddetmesi

Hz. Ömer, evlere girmeden önce üç defa izin alınması ve izin verilmediği takdirde geri dönülmesi gerektiği hakkında Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin yaptığı rivayeti, Ebû Saîd el-Hudrî kendisine şahitlik edinceye kadar kabul etmemiştir.⁷⁵

Cübbâi yine aynı şekilde bu haberden yola çıkarak Hz. Ömer'in tek kişinin haberini reddettiğini savunmuştur. Cessâs ise Hz. Ömer'in bu haberi bir illetten dolayı reddettiğini iddia etmiştir. Ona göre bu illet, Hanefi mezhebinde de âhâd haberlerle ilgili kabul edilen bir prensip olan "insanların genelinin ihtiyaç duyduğu içerikteki (umum belvâ) haberlerin sadece tek kişi tarafından rivayet edilmemesi gerekliliği"dir. Hz. Ömer ilgili haber bu nitelikte bir içeriğe sahip olduğu için ikinci bir ravi talep etmiştir. Cessâs, bu prensibi; hilali gördüğünü, camide büyük bir olayın meydana geldiğini ve Arafat'ta birçok

72 Bu rivayetlere örnek olarak bk. Cessâs, *el-Fusûl*, 3/85.

73 Ebû Dâvud, "Ferâiz", 5; Tirmizi, "Ferâiz", 10.

74 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/106. Nâtik-bilhak tarafından verilen başka bir cevap için bk. *el-Müczi*, 2/177.

75 Bk. Buhârî, "Büyû", 9; Müslim, "Âdâb", 34.

kişinin öldürüldüğünü haber veren ancak hiç kimse tarafından doğrulanmayan tek kişinin verdiği haberlerin reddedilmesini örnek göstererek temellendirir.⁷⁶

Cessâs'ın verdiği bu cevap Nâtık-bilhak tarafından Kerhî'ye nispet edilmiş ve umum belvâ prensibinin kabul edilmesi durumunda bu prensibe göre iki kişinin verdiği haberin de yeterli olmayacağı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Kendisi bunun yerine Hz. Ömer'in bu davranışını "ihtiyatlı davranmak"la açıklamayı tercih etmiştir.⁷⁷ İbnü'l-Mürtezâ ise önce Nâtık-bilhak'ın cevabını, sonra da Cessâs'ın umum belvâ cevâbını zikretmekle yetinmiştir.⁷⁸

3.2.3.3. Hz. Ömer'in Muğire b. Şu'be'nin Rivayetini Reddetmesi

Cenine karşı işlenen cinayetlerin hükmü konusunda sahabeyle istişarede bulunduğu bir mecliste Hz. Ömer, bu durumda gurre⁷⁹ gerekeceği şeklinde Hz. Peygamber'den rivayette bulunan Muğire b. Şu'be'nin haberini kendisine Muhammed b. Mesleme şahitlik edinceye değin kabul etmemiştir.⁸⁰

Cübbâî'nin görüşünün delilleri arasında zikrettiği bu haberle ilgili Cessâs, haberin sübutuyla ilgili iki problem bulunduğunu öne sürmüştür. Bunlardan ilki, Muğire b. Şu'be'nin ravisinin olaya şahit olmayan, hatta o günlerde dünyaya bile gelmemiş olan Urve b. Zübeyr olmasıdır.⁸¹ Ancak Urve b. Zübeyr'in bu olayı rivayet etmesi için Hz. Ömer ile Muğire arasındaki olaya şahit olmuş olması gerekmediğini söylemeliyiz. Çünkü Muğire b. Şu'be'nin ravileri arasında yer alan Urve'nin⁸² bu olayı daha sonra kendisinden dinlemiş olması mümkündür. İkinci problem ise rivayetin muzdarib olmasıdır. Nitekim Cessâs, sahabeye ceninin diyeti hakkında bir şey bilip bilmediklerini soran Hz. Ömer'in, Hamel b. Mâlik'in cenine gurre gerekeceği şeklinde Hz. Peygamber'den yaptığı rivayeti kabul ettiğini söyler.⁸³ Cessâs'a göre Hamel b. Mâlik rivayeti Hz. Ömer'den gelen meşhur rivayettir ve bu doğruysa Muğire rivayeti doğru olamaz. Çünkü Hz. Ömer, Hamel b. Mâlik rivayetini kabul

76 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/107.

77 Nâtık-bilhak, *el-Müczât*, 2/177.

78 Bk. İbnü'l-Mürtezâ, *Kitâbü minhâcî'l-vusûl*, s. 506.

79 Gurre: Anne rahmindeki çocuğun (cenin) düşürülmesinden dolayı ödenmesi gereken tazminat. Detayları hakkında bk. Muhsin Koçak, "Gurre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14/211-212.

80 Muğire b. Şu'be rivayeti için bk. Buhârî, "Diyât", 25; Müslim, "Kasâme", 39.

81 Urve b. Zübeyr, Hz. Ömer'in vefat ettiği yıl olan 23 (643) yılında Medine'de doğmuştur. bk. İrfan Aycan, "Urve b. Zübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/183-185.

82 Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaût vd. (Beirut, Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 3/22.

83 Bk. Şâfi'î, *Müsnedü'ş-Şâfi'î*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1400/1979), 348; Abdürrezzâk b. Hemâm es-Sanânî, *Musannef*, thk. Merkezü'l-buhûs ve takniyetü'l-mâlumât-Dârü't-Te'sîl (Beirut: Dârü't-Te'sîl, 1437/2013), 9/265.

edip bununla amel etmiştir. Sonrasında bildiği bir konuda Hz. Ömer'in saha-beyle istişare etmesi ve Mugîre'nin de rivayet ettiği haberi kabul etmemesi söz konusu olamaz.⁸⁴

3.2.3.4. Hz. Ömer'in Fâtıma bnt. Kays'ın Rivayetini Reddetmesi

Hz. Ömer, bâin talakla boşanmış kadının nafaka ve süknâ hakkının bulunmadığına dair Fâtıma bnt. Kays'ın Hz. Peygamber'den naklettiği haberi kabul etmemiştir.⁸⁵ Cübbâi, Hz. Ömer'in bu rivayette söylediği "Rabbimizin kitabını ve peygamberimizin sünnetini, doğru mu yanlış mı söylediğini bilmediğimiz bir kadının⁸⁶ sözünden dolayı bırakmayız" sözünden hareketle onun bu haberi reddetme gerekçesinin "tek kişi rivayet ettiği için haberin yanlış aktarılma ihtimali" olduğunu öne sürmüştür.

Cessâs'a göre Fâtıma bnt. Kays'ın haberinin reddedilme gerekçesi bu haberin Hz. Ömer'e göre boşanmış kadının süknâ hakkının iptalini gerektirmesi, bundan dolayı da Kur'ân'a ve sünnete aykırı olmasıdır. Nitekim süknâ hakkı Kur'ân-ı Kerim'de (Talak 65/6) boşanmış kadına açıkça verilmiş bir haktır. Hz. Ömer'den gelen bazı rivayetlerde de o, Hz. Peygamber'in "boşanmış kadınların nafaka ve süknâ hakkı vardır" dediğini rivayet etmiştir.⁸⁷ Hanefilerin de kabul ettiği bir prensibe göre, âhâd haberlerle Kur'ân'a ve kesin sabit olmuş sünnetlere aykırı hükümler ortaya konulamaz. Cessâs'ın bu cevabına Basrî tarafından da yer verildiğini görüyoruz.⁸⁸ Ayrıca Cessâs, Fâtıma bnt. Kays'ın haberinin reddedilme gerekçesinin Cübbâi'nin dediği gibi "tek kişinin hata yapma ihtimalinin bulunması" olması durumunda, bunun sonucu olarak iki kişinin haberinin ve bütün şahitliklerin de reddedilmesinin gerektiğini söyleyerek, Cübbâi'nin bu istidlalinin onun görüşünü de çürüteceğini ortaya koymuştur.⁸⁹

3.2.3.5. Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in Hz. Osman'ın Haberini Reddetmesi

Cübbâi, Taif'e sürülen Hakem b. Ebû'l-Âs'ın, Hz. Peygamber tarafından Medine'ye dönmesine izin verildiği şeklinde Hz. Osman'ın rivayet ettiği haberi, halifelikleri döneminde Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'in kabul etmediğini söy-

84 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/107.

85 bk. Müslim, "Talak", 46.

86 Müslim de dahil olmak üzere hadis kaynaklarında "ezberledi mi yoksa unuttu mu, bilemeyeceğimiz bir kadının..." şeklinde geçmektedir.

87 bk. Ebû Cafer et-Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Sadettin Ünal (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1416/1995), 2/351; Ebû Cafer et-Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsar*, thk. Muhammed Zührî Neccâr - Muhammed Seyyid Câdü'l-hak (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994), 3/68-69.

88 Basrî, *el-Mu'temed*, 2/139.

89 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/108.

lemiştir. Cübbâi iki halifenin de Hz. Osman'dan kendisine bu rivayette şahitlik edecek ikinci bir isim talep ettiklerini iddia etmiş ve ikinci şahit gelmeyince de haberin halifelerce reddedildiğini öne sürmüştür.⁹⁰

Cübbâi'nin bu deliline Cessâs kısaca şöyle cevap vermiştir: İlgili rivayette Hz. Peygamber Hakem'in geri dönmesini emretmemiş, bu konuda Hz. Osman'a vaatte bulunmuştur. İki halifenin Hakem'in geri dönmesine izin vermemesi de haberi tek başına Hz. Osman'ın rivayet etmesinden değil ortada böyle bir emrin bulunmamasından kaynaklanmaktadır.⁹¹

3.2.3.6. Hz. Ali'nin Ma'kil b. Sinân'ın Haberini Reddetmesi

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in zifaf gerçekleşmeden kocası ölen Birva' bnt. Vâşık isimli kadına mehir ve miras verdiği şeklindeki Ma'kil b. Sinân el-Eşca'î'nin haberini kabul etmemiştir.⁹²

Cübbâi bu olayı, Hz. Ali'nin tek kişi olduğu için reddettiği bir haber olarak yorumlamıştır. Cessâs bunu kabul etmemiş ve Birva' bnt. Vâşık olayına başkalarının da şahit olduğunu, ortada ikiden fazla ravi bulunduğu için bu haberin tartışma konusu için bir dayanak teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca Cessâs, Hz. Ali'nin rivayetle ilgili söylediği "bedevilerin Hz. Peygamber'e nispet ettikleri şeylerde doğrulanmayacakları" sözünden⁹³ anlaşıldığı üzere, onun bu haberi ravilerini zabt yönünden itham ettiği için kabul etmediğini iddia etmiştir.⁹⁴

90 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/103. Hakem b. Ebû'l-Âs ve onun sürgün olayı hakkında bk. Ahmed b. Yahyâ el-Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417/1996), 5/514; Selman Başaran, "Hakem b. Ebû'l-Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15/175-176.

91 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/109. Nâtk-bilhak, Basrî ve İbnü'l-Mürtezâ'nın konuyla ilgili farklı cevapları için bk. Nâtk-bilhak, *el-Müczî*, 2/177; Basrî, *el-Mu'temed*, 2/139; İbnü'l-Mürtezâ, *Kitâbü minhâci'l-vusûl*, 506.

92 Rivayet için bk. Ebû Dâvud, "Nikâh", 31; Tirmizi, "Nikâh", 44. Hz. Ali'nin bu rivayeti reddetmesiyle ilgili bk. Abdürrezzâk, *Musannef*, 6/341.

93 bk. Abdürrezzâk, *Musannef*, 6/341.

94 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/109.

3.2.3.7. Hz. Osman'ın Übey b. Ka'b ile İbn Mesud'un, Hz. Ömer'in de Hişâm b. Hakîm'in Haberini Reddetmesi

Übey b. Ka'b'ın kunut dualarını Kur'ân-ı Kerim'e dahil iki sure kabul etmesi,⁹⁵ İbn Mesud'un da felak ve nas surelerini Kur'ân-ı Kerim'e dahil etmesi⁹⁶ gibi görüşlerini Hz. Osman kabul etmemiştir. Aynı şekilde, Hz. Ömer de, Kur'ân-ı Kerim'den bir sureyi kendisinin okuduğundan farklı şekilde okuyan Hişâm b. Hakîm'in, "kendisine bu şekilde okumayı Hz. Peygamber'in öğrettiği" şeklindeki haberini⁹⁷ kabul etmemiştir.⁹⁸

Cübbâi bu iki olayı tek kişinin haberinin sahabe tarafından kabul edilmediğinin örnekleri olarak sunmuştur. Öyle görünüyor ki rey ile bilinemeyecek olan bu görüşler, Cübbâi tarafından onların bu hususları Hz. Peygamber'den duydukları şeklinde yorumlanmıştır. Cessâs'ın her iki olayla ilgili cevabı, bunların her ikisinde de haber-i vâhidle Kur'ân ispatının söz konusu olduğu, Hz. Osman ile Hz. Ömer'in bu haberleri/görüşleri Kur'ân'ın haber-i vâhidle ispat edilemeyeceği gerekçesiyle reddettikleri şeklinde olmuştur.⁹⁹

3.2.4. Şahitliğe Kıyas

Cessâs'ın ikinci sırada yer verdiği bu istidlalde Cübbâi, en az iki kişinin haberinin makbul olduğu hususunda dini haberleri şahitliğe kıyas etmiştir. Cessâs'a göre bu iki konuyu aynı hükümde toplayacak ortak bir illet yoktur. Üstelik şahitlikle haber verme konuları arasında hüküm açısından birçok farklılık vardır ki bu da onların birbirlerine kıyas edilmelerine engel teşkil eder. Örneğin; kölelerin, iftira cezasına çarptırılanların ve doğum vb. konularda tek başlarına kadınların verdiği haberler ittifakla makbul iken, bunların şahitliği kabul edilmez. Şahitliğin konusu görülen bir olayken, haberin konusu duyulan bir şeydir. Şahitliklerde "şehadet" lafzı aranır, haber vermede bu aranmaz. Haberi birinden duyan kişi, duyduğu kişinin talebi olmadan onu rivayet edebiliyorken, şahitlik üzerine şahitlik ancak ilk şahidin ikinci şahitten bunu talep etmesi durumunda sahih olmaktadır. Cessâs ayrıca haberin şahitliğe kıyası durumunda bunun, Cübbâi de dahil hiç kimse tarafından kabul edilmeyen birtakım sonuçlar doğuracağını söyler. Örneğin zinada dört şahit

95 Übey b. Ka'b'ın Mushaf'ında kunut dualarının yer aldığına ve Hz. Osman'ın ona ait mushafı Kur'ân-ı Kerim'in cemi sırasında teslim aldığına dair bk. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Fezâilü'l-Kur'ân*, thk. Mervan el-Atiyye vd. (Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1415/1995), 285, 319; Abdullah b. Süleyman İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhammed b. Abduh (Kahire: el-Fârûk el-Hadîse, 1423/2002), 103.

96 bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 35/118; İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüt (Tahran: Marvi Offset, 2. Basım, 1390/1971), 29.

97 bk. Tayâlisî, *Müsned*, 1/44; Abdürrezzâk, *Musannef*, 10/261; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/298; Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 27.

98 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/104-105.

99 Cessâs, *el-Fusûl*, 3/109.

arandığı gibi, zina haddini ortaya koyan haberlerde de dört kişinin haberi gerekecektir.¹⁰⁰ Ayrıca, kadınların hadler konusunda rivayet ettikleri haberlerin kabul edilmemesi ve şahitliklerinin kabul edildiği konularda verdikleri haberlerde, kendileriyle birlikte erkeklerin de o haberi nakletmiş olması gerekecektir.¹⁰¹

Öyle görünüyor ki Cessâs, şahitlikle haber verme arasındaki farklı hükümleri ve kıyas sonrası ortaya çıkacak sonuçları gündeme getirirken aslında Cübbâî'nin bu kıyası, onun unsurlarını ve sonuçlarını etraflıca düşünmeden gerçekleştirdiğini söylemek istemektedir. Nâtık-bilhak, Basrî ve İbnü'l-Mürtezâ, Cübbâî'nin bu kıyasına cevap verirken Cessâs'ın cevabına benzer şeyler söylemiştir.¹⁰² Ancak daha önce işaret ettiğimiz üzere Kâdı Abdülcebbar'ın aktardığına göre zina haddiyle ilgili konularda Cübbâî dört kişinin haberini zaten şart koşmaktadır. Ayrıca Nâtık-bilhak (ö. 424/1032) Cübbâî'nin, doğum vb. konularda kadının tek başına şahitliğini de kabul etmediğini ifade etmiştir.¹⁰³ Dolayısıyla en azından bu iki konuda "Cessâs'ın ilzâmı geçerli değildir" denebilir.

Sonuç

Hicri 2./8. yüzyılın ilk yarısında Vâsıl b. Atâ ile başlayan haber-i vâhidin delil değeri hakkındaki tartışmalar, takip eden iki yüzyılda bir tarafta Mutezile, diğer tarafta muhaddisler ile fukahanın ortaya koydukları görüşler ve kaleme aldıkları eserlerle devam etmiştir. Bu bağlamda özellikle Şeybânî, Şâfiî, İsa b. Ebân ve Buhârî'nin, haber-i vâhidin delil değeri hakkındaki değerlendirmelerinin kendi dönemleri ve sonrasında etkili olduğunu görüyoruz. Basra Mutezilesinin önde gelen isimlerinden Cübbâî (ö. 303/916), kendisinden önce ağırlıklı olarak bu saydığımız isimler tarafından ortaya konulan delilleri eleştirmiş ve bir haberin delil olabilmesi için en az iki tarihinin bulunması anlamında "iki kişi tarafından rivayet edilmesi gerektiğini" savunmuştur. Onun konuyla ilgili değerlendirmeleri ve kendi görüşüne dair yaptığı temellendirmeler, 4./10. yüzyılda Iraklı Hanefi fakih Cessâs tarafından isim zikredilmeden nakledilerek kapsamlı bir eleştiriye tabi tutulmuştur. Kendisinden sonra yaşayan Nâtık-bilhak (ö. 424/1032), Basrî (ö. 436/1044) ve İbnü'l-Mürtezâ (ö. 840/1437) gibi Mutezili usulcülerin de Cübbâî kritiklerinde faydalandığı anlaşılan Cessâs'ın bu eleştirisi, 3 ve 4./9 ve 10. yüzyıllarda âhâd haberlerin delil değeri hakkındaki tartışmalara ışık tutması açısından önemlidir. Eleştirinin bir diğer önemi de Mutezili alimlerin âhâd haberleri toptan reddedici

100 bk. Basrî, *el-Mu'temed*, 2/138.

101 bk. Cessâs, *el-Fusûl*, 3/101.

102 bk. Nâtık-bilhak, *el-Müczi*, 2/178; Basrî, *el-Mu'temed*, 2/140; İbnü'l-Mürtezâ, *Kitâbü minhâci'l-
vusûl*, 506.

103 bk. Nâtık-bilhak, *el-Müczi*, 2/173.

bir tavırdan şartlı kabul etme yönündeki eğilimlerine olan etkisidir. Nitekim bir sonraki yüzyılda vefat eden Mutezili kalamcı Kâdı Abdülcebbâr (ö. 415/1025), temelde İsâ b. Ebân'a dayanan ve Cessâs tarafından ortaya konulan âhâd haberler teorisine oldukça yakın bir yaklaşımı benimsemiştir.

Cessâs, Cübbâi'nin tek kişinin haberinin hücciyetine dair getirilen Kitap, sünnet ve sahabe uygulamalarından seçerek eleştirdiği delillerin her birine tek tek cevap verip buradaki delil-medlül ilişkisini yeniden kurmaya çalışmıştır. Eleştirilerini ismini vermeden "ilim ehlinde bir kimse"ye yönelten Cessâs, tartışma ve cedel tekniği açısından oldukça zengin bir haber-i vâhid savunusu ortaya koymuştur. Akabinde Cübbâi'nin haber-i vâhidle ilgili görüşlerini inceleyen Cessâs, onun Kitap, sünnet ve sahabe uygulamalarından getirdiği ve tek kişinin haberinin reddedilmesini gerektiren örnekleri kritik etmiştir. Cessâs, sünnet ve sahabe uygulamalarında yer alan bu örnekleri, Cübbâi'nin tevhîh ettiği aksine "bir illetten dolayı reddedilen haberler" olarak yorumlamıştır. Bu yorumuyla Cessâs, Cübbâi'nin iddiasına dayanak olarak sunduğu bu örnekleri, haberleri herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmadan kabul edenlerin aleyhine birer delil olacak şekilde tevhîh ederek onun istidlalini boşa çıkarmaya çalışmıştır.

Haber-i vâhid konusundaki bu tartışmanın bizlere gösterdiği bir diğer husus da Şâfiî'nin *er-Risâle*'si ile Cessâs'ın *el-Fusûl*'ü arasında geçen ve usul ilminin "kayıp dönemi" olarak nitelendirilen zaman diliminin oldukça zengin fikir ve tartışmalara sahne olduğudur. Bu fikir ve tartışmaların kayda geçirildiği çalışmalar her ne kadar günümüze ulaşmamış olsa da bunlar, Cessâs'ın *el-Fusûl*'ü gibi kurucu ve taşıyıcı nitelikteki metinler aracılığıyla aslında örtük bir biçimde günümüze intikal etmiş durumdadır. Usul ilminin kayıp dönemi olarak nitelendirilen 3./9. yüzyıldaki bu fikir ve tartışmalar üzerindeki örtüyü kaldırıp onları gün ışığına çıkarmak da bu nitelikteki metinlere odaklanacak çağdaş çalışmalar sayesinde mümkün olacaktır.

Ek: Cübbâî'ye (ö. 303/916) Kadar Haber-i Vâhidin Delil Değeri Hakkında Görüş Belirten Belli Başlı İsimler ve Konuyu Ele Alan Eserler Listesi

- (ö. 131/748) Vâsıl b. Atâ (haber-i vâhidi reddetmiştir).¹⁰⁴
 (ö. 189/805) Şeybânî, *el-Asl*.¹⁰⁵
 (ö. 204/820) Şâfiî, *er-Risâle; İhtilâfû'l-hadîs*.¹⁰⁶
 (ö. 221/836) İsa b. Ebân, *Kitâbü Haberi'l-vâhid*.¹⁰⁷
 (ö. 231/845) Nazzâm, (haber-i vâhidi reddetmiştir).
 (ö. 234/848-49) Cafer b. Mübeşşir, (haber-i vâhidi reddetmiştir).
 (ö. 236/850-51 [?]) Cafer b. Harb, (haber-i vâhidi reddetmiştir).¹⁰⁸
 (ö. 255/869) Câhız, *Kitâbü'l-ahbâr ve keyfe tasihhi; Kitâbü'l-hüccce fi tesbîti haberi'l-vâhid*.¹⁰⁹
 (ö. 256/870) Buhârî, *el-Câmi' u's-sahîh/Kitâbü ahbâri'l-âhâd*.¹¹⁰
 (ö. 270/884) Dâvûd ez-Zâhirî, *Kitâbü haberi'l-vâhid*.¹¹¹
 (ö. 276/890) Kâsım b. Muhammed el-Kurtubî, *Kitâb fi haberi'l-vâhid*.¹¹²
 (ö. 300/913 [?]) Ebû'l-Hüseyn el-Hayyât, *er-Red 'alâ men esbete habere'l-vâhid*.¹¹³
 (ö. 301/913-14 [?]) İbnü'r-Râvendî, *İsbâtü haberi'l-vâhid*.¹¹⁴
 (ö. 303/916), Cübbâî, *Kitâbü'l-ahbâr*.¹¹⁵

104 bk. Ebû'l-Hasen Abdülcebâr b. Ahmed, Kâdi Abdülcebâr, *Fazlü'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, thk. Fuad Seyyid (Beyrut: Dârü'l-Fârâbi-Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1439/2017), 203.

105 Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Mehmed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 14.

106 Şâfi'î, *er-Risâle*, 401 vd.; Şâfi'î, "İhtilâfû'l-hadîs", 588 vd.

107 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 258. Cessâs, haber-i vâhid'in hücciyetiyle ilgili delilleri İsa b. Ebân'ın kitaplarından özetlediğini söyler. bk. Cessâs, *el-Fusûl*, 3/75.

108 Bu üç Mutezili ismin konuyla ilgili görüşleri için bk. Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 156, 159.

109 bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 210; Burhâneddin İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, Dâiratü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, (Kâhire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/173.

110 Buhârî, "Ahbârü'l-âhâd" 1-6. Buhârî'nin eserinin telifiyle ilgili bir tarihlendirme için bk. Abdülfettâh Ebû Gudde, *Tahkîku isme'î's-Sahîhayn ve'smi Câmi'i't-Tirmizî* (Hale: Mektebü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1414/1993), 73.

111 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 272.

112 İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn fi esmâi'l-müellifîn ve âsâri'l-musanifîn* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1370/1951), 1/825.

113 bk. İbnü'n-Nedîm'den naklen İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, thk. Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1390/1971), 4/9.

114 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 217.

115 Cübbâî'nin delillerini naklederken Cessâs'ın kullandığı "o zikretti ki", "o daha başka haberler daha zikretti" gibi bazı ifadelerden (*el-Fusûl*, 3/96, 100), onun haber-i vâhidin delil değeriyle ilgili görüş ve eleştirilerini, kaleme aldığı bir eserde ortaya koyduğunu anlıyoruz. Cübbâî'nin bu eserini kesin olarak tespit edememekle birlikte, büyük olasılıkla onun günümüze ulaşmayan *Kitâbü'l-ahbâr* isimli çalışması olduğunu tahmin ediyoruz. Eserin Cübbâî'ye nispeti hakkında bk. İbnü's-Sâi, *ed-Dürü's-semîn*, 165.

(ö. 305/918) Ali b. Mûsa el-Kummî el-Hanefî, *İsbâtü'l-kıyâs ve'l-ictihâd ve haberî'l-vâhid*.¹¹⁶

(ö. 319/931) Ebu'l-Kâsım el-Kabî, *Mu'âraza 'alâ Ebi'l-Hüseyn [el-Hayyât] fî kitâbihi'l-lezî ta'ane bihî 'alâ haberî'l-vâhid*.¹¹⁷

Kaynakça

- Abdürrezzâk b. Hemmâm es-Sa'nânî. *Musannef*. thk. Merkezü'l-buhûs ve takniyetü'l-mâlûmât Dârü't-Te'sîl. 10 Cilt. Beyrut: Dârü't-Te'sîl, 2. Basım, 1437/2013.
- Askalânî, İbn Hacer Ahmed b. Ali. *Lisânü'l-mîzân*. thk. Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 2. Basım, 1390/1971.
- Askalânî, İbn Hacer Ahmed b. Ali. *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*. thk. Rabi b. Hâdî. 2 Cilt. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1404/1984.
- Askalânî, İbn Hacer Ahmed b. Ali. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Nurreddin 'Itr. Dımaşk: Matbaatü's-sabah, 1421/2000.
- Askalânî, İbn Hacer Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhibbüd-din el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1379/1959.
- Aycan, İrfan. "Urve b. Zübeyr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/183-185. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd. *er-Rüdûd ve'n-nukûd*. thk. Dayfullah b. Sâlih. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005/1426.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin fî esmâi'l-müellifin ve âsâri'l-musannifin*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1370/1951.
- el-Basrî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Alî. *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh*. thk. Halil el-Meys. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1982.
- Başaran, Selman. "Hakem b. Ebü'l-Âs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/175-176. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkar, Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417/1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*. thk. Muhammed Avvâme. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Yüsr; Beyrut, Dârü'l-Minhâc, 1437/2017.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. thk. Abdülmu'tî Kal'aci. 15 Cilt. Karaçi: Câmîatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1412/1991.
- Bikâî, Burhâneddin İbrahim b. Ömer. *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. 22 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. 9 Cilt. Bulak: el-Emîriyye, 1311/1893.
- Boynukalın, Mehmet. "Mukaddime". *el-Asl*. mlf. Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî. 192-193. 12 Cilt. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1433/2012.
- Canan, İbrahim. "Enes b. Mâlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/234. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çakan, İsmail Lütfî. "Berâ b. Âzib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/469. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

116 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 260.

117 bk. Kâ'bî, *Kabûlü'l-ahbâr*, 65.

- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. 4 Cilt. Kuveyt: Vizârâtü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 2. Basım, 1414/1994.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Alî. *Âhkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1405/1984.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah. *el-Bürhân fi usûli'l-fikh*. thk. Sallah b. Muhammed. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1418/1997.
- Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil. 7 Cilt. Dımaşk: Dârü'r-Risâle el-'Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Gudde, Abdülfettâh. *Tahkîku ismeji's-Sahîhayn ve'smi Câmi'i't-Tirmizî*. Haleb: Mek-tebü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1414/1993.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm. *Fezâilü'l-Kur'ân*. thk. Mervan el-Atiyye vd. Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1415/1995.
- Efendioğlu, Mehmet. "Velîd b. Ukbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/35-36. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî. *el-Müstasfâ fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Abdüsselam. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1413/1993.
- Hacıoğlu, Nejla. *el-Fusûl fi'l-Usûl İsimli Eseri Bağlamında Cassâs'ın Hadis İlmindeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Hansu, Hüseyin. *Mutezile ve Hadis*. Ankara: Kitabiyat, 2004.
- İbn Ebû Dâvûd, Abdullah b. Süleyman. *Kitâbü'l-Mesâhif*. thk. Muhammed b. Abdud. Kahire: el-Fârûk el-Hadîse, 1423/2002.
- İbnü'l-Mürtezâ, Ahmed b. Yahya. *Kitâbü minhâci'l-vusûl ilâ me'ânî mi'yâri'l-'ukûl fi 'ilmi'l-usûl*. thk. Mahmûd Sad. Benha: Müessesetü'l-İhlâs, ts.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*. thk. Rızâ Teceddüt. Tahran: Marvi Off-sett, 2. Basım, 1390/1971.
- İbnü's-Sâî, Ali b. Enceb b. Osman. *ed-Dürrü's-semîn fi esmâi'l-musannifîn*. thk. Ahmed Şevki Binbin – Muhammed Saîd Hınşî. Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1460/2009.
- İsfahânî, Mahmûd b. Abdurrahman. *Beyânü'l-Muhtasar*. thk. Muhammed Mazhar Bekâ. 3 Cilt. Suud: Dârü'l-Medenî, 1406/1986.
- Kâ'bî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed el-Belhî. *Kabûlü'l-ahbâr fi ma'rifeti'r-ricâl*. thk. Hüseyin Hansu. İstanbul: Kuramer-Amman: Dârü'l-Feth, 1439/2018.
- Kādî Abdülcebbar, Ebû'l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed. *Fazlü'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*. thk. Fuad Seyyid. Beyrut: Dârü'l-Fârâbi-Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1439/2017.
- Kādî Abdülcebbar, Ebû'l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed. nşr. Taha Hüseyin. *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl -eş-Şer'iyât-*. Kahire: ed-Dârü'l-Mısıriyye, 1382/1963.
- Koçak, Muhsin. "Gurre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/211-212. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Mevsilî, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed. 13 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn, 1404/1984.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kâhire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1374/1955.
- Nâtık-bilhak, Ebû Talib Yahyâ b. el-Hüseyin el-Hârûnî. *el-Müczî fi usûli'l-fikh*. thk. Abdülkerim Cedbân. 4 Cilt. b.y.: y.y., 1434/2013.

- Özel, Ahmet. "Kıble". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/366. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Özen, Şükrü. *Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*. İstanbul: y.y., 2001.
- Şâfi'î, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Şâkir. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1357/1938.
- Şâfi'î, Muhammed b. İdrîs. "İhtilâfü'l-hadîs", *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1410/1990.
- Şâfi'î, Muhammed b. İdrîs. *Müsnedü's-Şâfi'î*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1400/1979.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen. *el-Asl*. thk. Mehmet Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali. *el-Lüma' fi usûli'l-fıkıh*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali. *Şerhu'l-Lüma'*. thk. Abdülmecid et-Türki. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdi b. Abdülmecid. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Sadettin Ünal. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995/1416.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu me'âni'l-âsâr*. thk. Muhammed Zührî Neccâr - Muhammed Seyyid Câdü'l-hak. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994.
- Tâyâlisî, Süleyman b. Dâvud. *el-Müsned*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dârü Hecer, 1419/1999.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Mısır: Mustafa el-Bâbî, 1395/1975.
- Tûfî, Necmeddin Süleymân b. Abdilkavî. *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987.
- Uluman, Gülşah. *Zü'l-yedeyn Hadisi: Tahric ve Tahlil*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- el-Ürmevî, Safiyyüddîn Muhammed b. Abdirrahîm. *Nihâyetü'l-ovsûl fi dirâyeti'l-usûl*. thk. Sâlih b. Süleyman - Sa'd b. Sâlim. 9 Cilt. Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1416/1996.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb Arnaût vd. 25 Cilt. Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

4./10. Yüzyıl Usul-i Fıkıh Edebiyatında Haber-i Vâhid Tartışmaları: Cessâs'ın Ebû Ali el-Cübbâi Eleştirisi

Okan Kadir Yılmaz

İstanbul Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri ABD

okankadiryilmaz@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-6777-7998>

Makale Bilgi Formu

Yazar(lar)ın Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

"4./10. Yüzyıl Usul-i Fıkıh Edebiyatında Haber-i Vâhid Tartışmaları: Cessâs'ın Ebû Ali el-Cübbâi Eleştirisi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan verilerin üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde "Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi"nin hiçbir sorumluluğu olmayıp tüm sorumluluk yazara aittir.